

रविवार पुरवणी २३ मार्च २०२५

संघर्ष नव्हे, समृद्धी हवी!

जगन घाणेकर,
घाटकोपर, मुंबई
संपर्क क्र.
९६६४५५९७८०

पाच पातशाह्यांना नेस्तनाबूत करून छत्रपती शिवाजी महाराजांनी हिंदवी स्वराज्याची स्थापना केली. हिंदवी स्वराज्याची पताका डौलत ठेवण्याची आणि स्वराज्याचे सर्वार्थाने रक्षण करण्याचे महत्कार्य छत्रपती शिवाजी महाराजांनंतर छत्रपती संभाजी महाराजांनी केले. म्हणूनच त्यांच्या नावापुढे 'स्वराज्यरक्षक' ही उपाधी लावली जाते. मध्यंतरी 'स्वराज्यरक्षक संभाजी महाराज' या मालिकेतून छत्रपती संभाजी महाराजांचा भीमपराक्रम जनतेसमोर आणला गेला; मात्र पुढे या मालिकेनेही इतिहासाची मोडतोड केल्याचा आरोप निर्मात्यांवर करण्यात आला. संभाजी महाराजांविषयी इतिहासकारांनी लिहिलेल्या उलट सुलट बाबींमुळे महाराजांविषयीचा खरा इतिहास सर्वसामान्य लोकांपर्यंत कधी पोहोचलाच नाही. महाराजांच्या सडेतोड वृत्तीमुळे म्हणा किंवा कर्म-धर्म संयोगाने म्हणा, महाराजांचे अहित पाहणारे लोक दुर्दैवाने स्वराज्यातच निर्माण झाले होते. या सर्वांना छत्रपती संभाजी महाराज मात्र पुरून उरले.

ज्या महाभागांनी स्वराज्याचे खाऊन स्वराज्याशी बेईमानी केली त्यांच्याच पुढच्या पिढीच्या काही लोकांनी इतिहासकार बनून संभाजी महाराजांविषयी खोटेनाटे लिहून महाराजांना बदनाम करण्याचा जाणीवपूर्वक प्रयत्न केला. परिणामी एका असामान्य योद्ध्याचा महत्पराक्रम अनेक पिढ्यांपासून झाकोळला गेला. ज्यामुळे आजपर्यंतच्या शालेय अभ्यासक्रमातही संभाजी महाराजांचा इतिहास थोडक्यातच आटोपण्यात आला आहे. छत्रपती महाराजांची युद्धकुशलता आणि अफाट शौर्य पाहता हा योद्धा मुघलांच्या हाती लागणे कदापि शक्य नव्हते; मात्र गद्दारीची कीड लागलेल्या या महाराष्ट्रात एका गद्दारांचे महाराजांना मुघलांच्या हाती पकडून दिले. त्यानंतर औरंगजेबाने ४० दिवस नानाविध यातना देत संभाजी महाराजांची अत्यंत क्रूरपणे हत्या केली हे स्पष्ट असतानाही मध्यंतरीच्या काळात ब्राह्मणद्वेषाची कावीळ झालेल्या काही आधुनिक इतिहासकारांनी संभाजी महाराजांची हत्या ब्राह्मणांनी केली आणि त्यांचे मुंडके भाल्यात रोवून मिरवले त्याप्रीत्यर्थ गुढीपाडवा हा सण साजरा केला जात असल्याचा स्वयंघोषी इतिहास मांडला.

गेल्या मासात प्रदर्शित झालेल्या 'छावा' या हिंदी चित्रपटाने छत्रपती संभाजी महाराजांचा खरा इतिहास जगासमोर आणला. त्यांचा अतूट पराक्रम जनतेसमोर आणताना क्रूरकर्मा औरंगजेबाने महाराजांचे कशा प्रकारे हाल केले, त्यांना कशा यातना दिल्या आणि त्यांची कशी निर्घृणपणे हत्या केली हेही सर्वासमोर आणले. या चित्रपटाने चित्रपट जगतात नवा इतिहास रचला. घरातील लहानांपासून वयोवृद्धांपर्यंत सर्वांनीच हा चित्रपट पाहिला. चित्रपटगृहाच्या बाहेर पडणाऱ्या प्रत्येकाच्या डोळ्यात अश्रू होते.

महाराष्ट्रभूमी छत्रपती शिवरायांच्या आणि मावळ्यांच्या पराक्रमाने पावन झालेली भूमी आहे. या महाराष्ट्रावर वक्रदृष्टीने पाहणाऱ्या, या भूमीवर हल्ले करून तिला लुटू पाहणाऱ्या प्रत्येक लुटारूंचे मनसुबे या भूमीतील पराक्रमी वीरांनी उधळून लावले आहेत. स्वराज्यासाठी प्राणाची आहुती देणाऱ्या आणि छत्रपती शिवरायांच्या आज्ञेखाली पराक्रमाची शिकस्त करणाऱ्या अनेक रणधुरंधर मावळ्यांची स्मारके आज धूळ खात आहेत, अनेकांवर साधे पत्र्याचे छतही नाही, अनेक ठिकाणी नियमित दिवा बत्तीही केली जात नाही, अनेक स्मारकांच्या आजूबाजूला रान वाढलेले आहे, स्मारकांपर्यंत जाण्यासाठी पायवाटा केलेल्या नाहीत.

इतिहास हा राष्ट्राचा आत्मा असतो. तो प्रेरणा देणारा, दिशा दर्शविणारा आणि नव्या पिढीला त्यांच्या मुळांशी जोडणारा असतो. पण आज आपल्या इतिहासाच्या आठवणी केवळ वाद, राजकारण आणि संघर्षापुरत्याच उरलेल्या दिसतात. कोणत्याही समाजाच्या भविष्यासाठी इतिहासाची जपणूक महत्त्वाची असते, मात्र तो निव्वळ भूतकाळातील वर्चस्व गाजवण्यासाठी नव्हे, तर भविष्यातील पिढ्यांसाठी एक प्रेरणास्थान म्हणून असावा, याकडे आज कोणाचेच लक्ष नाही.

आज आपण पाहतो की काही विशिष्ट स्मारकांभोवती गरमागरम चर्चा रंगतात, राजकीय अजेंडे पुढे आणले जातात, धार्मिक भावना भडकवल्या जातात, पण खऱ्या इतिहासाच्या जतनाबाबत कोणीही जबाबदारी घेत नाही. एका बाजूला एखाद्या कबरीच्या अस्तित्वावर चर्चा होते, तिला

पाडायचे की शाबूत ठेवायचे, यावर मतमतांतरे होतात. मात्र दुसऱ्या बाजूला छत्रपती शिवाजी महाराज आणि त्यांच्या स्वराज्यासाठी जीवाची बाजी लावणाऱ्या मावळ्यांची स्मारके दुर्लक्षितच राहतात.

कोणत्या गोष्टींना महत्त्व द्यायचे हे आपणच ठरवायचे असते. आपल्या एका पिढीने दाखवलेल्या पराक्रमाचे दर्शन पुढच्या पिढीला होण्यासाठी काही गोष्टी जतन करणे आवश्यक आहे, हे खरेच. मात्र, केवळ त्या टिकवण्याचा आग्रह धरण्याऐवजी त्या पराक्रमाची महती योग्य प्रकारे पुढील पिढीपर्यंत पोहोचेल यावर भर दिला पाहिजे.

छत्रपती शिवरायांच्या आज्ञेखाली तलवारी उपसणाऱ्या आणि स्वराज्यासाठी प्राणांची आहुती देणाऱ्या असंख्य वीरांचे स्मारक आज दुर्लक्षित पडले आहेत. अनेक ठिकाणी त्यांची दुरवस्था झाली आहे. स्मारकांवर रान माजले आहे, त्यांना छत नाही, पायवाटा नाहीत, दिवाबत्तीची व्यवस्थाही नाही. हा अपमान

नाही का? हे तेच मावळे होते ज्यांच्यामुळे स्वराज्याचे तोरण उभे राहिले. त्यांच्या स्मृती जपायच्या असतील तर केवळ चर्चा करून उपयोग नाही, तर त्यांचे संवर्धन करावे लागेल.

खऱ्या इतिहासाचे जतन कसे करावे?

1. **स्मारकांचे जतन व संवर्धन** - छत्रपती शिवाजी महाराज आणि त्यांच्या सहकाऱ्यांच्या स्मारकांची देखभाल, स्वच्छता आणि सुधारणा करणे आवश्यक आहे. त्यांच्या इतिहासाची जाणीव समाजाला आणि पुढील पिढ्यांना करून देण्यासाठी ठोस पावले उचलली पाहिजेत.
2. **स्मारकांवर पर्यटनस्थळांचा दर्जा** - ही ठिकाणे इतिहासप्रेमी आणि अभ्यासकांसाठी सहज उपलब्ध होण्यासाठी त्यांचे व्यवस्थित व्यवस्थापन झाले पाहिजे.
3. **शालेय अभ्यासक्रमात समावेश** - स्वराज्यासाठी बलिदान देणाऱ्या योद्ध्यांचा इतिहास शाळा-कॉलेजच्या अभ्यासक्रमात अधिक प्रभावीपणे समाविष्ट व्हावा.
4. **स्मरणोत्सव व जनजागृती** - सामाजिक संघटनांनी, शाळा-महाविद्यालयांनी आणि स्थानिक प्रशासनाने वीर मावळ्यांच्या स्मरणार्थ नियमित कार्यक्रम आयोजित करावेत.
5. **सरकारी अनुदाने आणि निधी** - राज्यसरकार आणि केंद्रसरकारने अशा स्मारकांच्या जतनासाठी पुरेसा निधी उपलब्ध करून दिला पाहिजे.

छत्रपती शिवाजी महाराज आणि मराठ्यांच्या स्वराज्याची साक्ष देणारे महाराष्ट्रातील गडकोट आज इतिहासाच्या पानांमध्ये अडकून राहिले आहेत. अनेक दुर्ग दुर्लक्षित झाले आहेत, ढासळत चालले आहेत आणि पर्यटनाच्या नावाखाली त्यांच्या मूळ संरचनेला धक्का पोहोचतो आहे. इतिहास हा केवळ अभिमान बाळगण्यापुरता नसतो; त्याचे जतन करणे आणि पुढच्या पिढीपर्यंत त्याची महती पोहोचवणे ही प्रत्येकाची जबाबदारी आहे.

गडकोट हे केवळ दगड-मातीचे अवशेष नाहीत, तर ते आपल्या अस्मितेचे आणि शौर्याचे प्रतीक आहेत. शिवरायांनी आपल्या स्वराज्यासाठी हे गड उभारले, त्यांचे संरक्षण केले. आज ही जबाबदारी आपली आहे. वाद घालण्यापेक्षा कृती महत्त्वाची आहे. प्रत्येकाने आपल्या परीने गडसंवर्धनात योगदान दिले तरच हे दुर्ग भविष्यात अभिमानाने उभे राहतील. राजकीय तंटा बखेड्यात न पडता सरवाणी आपल्या किल्ल्यांच्या संवर्धन करण्यास सरकारला आग्रह धरणे भाग आहे तरच येणाऱ्या पिढीला इतिहास बघता येईल.

'वाडा' या पुस्तकाचे प्रथितयश लेखक श्री. विलास कोळी आजपासून 'गड किल्ल्यांचे स्थापत्य शास्त्र' या सदरातून गड - किल्ल्यांचे बांधकाम याबद्दल अतिशय माहितीपूर्ण आणि अभ्यासू विवेचन देणार आहेत आजपासून हे नवीन सदर दर रविवारी आपल्या भेटीस येणार आहे.

नासा- इस्रो चाळणी परीक्षेत तालुका स्तरापर्यंत पोचलेली माझी मुले यंदाच्या एकामागोमाग आलेल्या परीक्षांचा सामना करता करता अगदी मेटाकुटीस आली. फाक पंचमीपासून सुरु झालेला शिमगोत्सव त्यांना दररोज खुणावत असतानाच मध्येच अचानक आर.टी.एस. नावाची दुसरी परीक्षा मुलांसमोर येऊन उभी राहिली.

कोकणातला शिमगोत्सव म्हणजे काय बोलावे! प्रत्येक कोकणकराचा जीव की प्राण असलेला हा सण. या सणासाठी सारे चाकरमानी झाडून गावी येतात. त्यांच्या मुलाबाळांच्या किलबिलाटाने येथील घरे बहरून जातात. दररोज संध्याकाळचे होम, होमाभोवतीचे काटखेळ, त्यानंतरचे रात्री उशीरापर्यंत खेळले जाणारे 'कुकडी कूक' किंवा लपाछपीचे खेळ. या खेळांमध्ये तर शारीरिक वयोमान, आजारपण, प्रकृती अस्वास्थ्य वगैरे सगळ्या विवंचना खुंटीला टांगून सारे आबालवृद्ध सामील होतात.

याशिवाय गावातील वस्ती वस्तीत आणि घोघरी येणारी देवांची पालखी हा इतर कोणत्याही महत्वाच्या गोष्टीपेक्षा अधिक महत्वाचा, श्रद्धेचा सोहळा असतो. ऐन शिमग्यात अशी महत्वाची परीक्षा उभी ठाकल्याने आता काय करायचे? असा नवा पेच माझ्यासमोर आणि मुलांसमोरही उभा राहिला. मात्र आपली मुले अशा महत्वाच्या स्पर्धा परीक्षांमधून चमकायला हवीतच असा अधिकचा हट्ट आणि अधिकच्या अपेक्षा शिक्षकाला स्वस्त बसू देत नाहीत आणि मग शिक्षक मुलांना स्वस्थ बसू देत नाहीत!

सध्याच्या काळात अगदी तिसरी चौथीपासूनच्या इयत्तांपासून सुरु झालेला असा विविध स्पर्धा परीक्षांचा भडीमार पाहिला की मला माझे बालपण आठवते. आपण त्या वयात अशा किती परीक्षा दिल्या होत्या वगैरे वगैरे विचार करताना पुढे काहीच आठवेनासे होते. मी इयत्ता चौथीत असताना शिष्यवृत्ती परीक्षेस बसलो होतो यापेक्षा पुढे आठवणींची गाडी पुढे सरकत नाही. मात्र तरीदेखील आयुष्यात फारसे काही अडले नाही. अर्थातच माझ्या वर्गातील एक दोघे पुढे डॉक्टर झाले, इंजिनियर बनले. मात्र आम्ही आमच्या बौद्धिक तथा आर्थिक कुवतीनुसार एवढ्यापर्यंत आलो.

गेल्या काही वर्षांपासून शालेय जीवनात मग ते प्राथमिक असो, माध्यमिक असो वा पुढे महाविद्यालयीन, विविध स्पर्धा परीक्षांचा भडीमार बेसुमार वाढला आहे. अनेकदा असे दिसते, परीक्षार्थी बिचारे निरागस, सालस, निःस्वार्थी असतात. मात्र फार मोठी अहममहिमा, स्पर्धा किंवा फार मोठ्या

**आयुष्य, बालपण
आणि परीक्षा...**

मनाच्या हिंदोळ्यावर

बाबू धाडीगांवकर, त्रिंबक,
ता. मालवण.
मो. ९४२२१७९५९५५.

अपेक्षा असतात त्या शिक्षकांच्या किंवा पालकांच्या. अशा वेळेस क्वचित बालमानसशास्त्राचा विचार ? करून मुलांना समजून घेतले जाते. तरीही अभ्यासासोबतच अशाच मोठ्या, अवास्तव अपेक्षांचे ओझे डोक्यावर घेऊन मुले अशा परीक्षांना सामोरी जातात. मुलांच्या मानसिकतेचा, कुवतीचा विचार न करता त्यांचा एक प्रकारे छळ करून क्वचित मिळालेली विजेतेपदके खरोखरच त्या मुलांना मानसिक समाधान किंवा स्वास्थ्य देत असतील का?

परवा अशाच (गंभीर) विषयांवर चर्चा करताना माझा एक अभ्यासू, विद्वान मित्र म्हणाला, अरे, आपण ना पालक म्हणून, शिक्षक म्हणून मुलांचा छळ करतोय, त्यांचे बालपण हिरावून घेतोय, त्यांचे बालपणच नष्ट करतोय. 'कोटा' युनिव्हर्सिटी किंवा कोटा एज्युकेशनल हब चे उदाहरण देताना तो म्हणाला, आज कोटा शहर हे देशातील, किंबहुना जगातील सर्वाधिक मुलांच्या आत्महत्यांचे शहर बनले आहे.

विविध स्पर्धा परीक्षांच्या तयारीसाठी प्रसिद्ध असलेल्या कोटा मध्ये विद्यार्थ्यांच्या, मुलांच्या आत्महत्यांचे प्रमाण दुर्दैवाने कमालीचे वाढले आहे. शहरातील असे एकही विद्यार्थी वसतिगृह नाही, जेथे विद्यार्थ्यांनी आत्महत्या केल्या नाहीत. यावर उपाय म्हणून या शहरातील प्रत्येक खोलीतील सिलिंग फॅनच्या फिटींग बदलण्यात आल्या आहेत. दहा ते बारा किलोग्रॅमपेक्षा अधिक जड असलेली कोणतीही वस्तू सिलिंग फॅनला लटकली तरी तो फॅन सिलिंगसहीत त्वरीत खाली पडेल अशी ही सुधारित दुरुस्ती प्रत्येक ठिकाणी केली गेली आहे.

आता प्रश्न असा, ही मुले नक्की अभ्यासाच्या ताणतणावामुळे हतबल होऊन आपल्या जीवाचे बरे वाईट करत असतील की, पालकांच्या, शिक्षकांच्या अपेक्षांपुढे हतबल होऊन?

मी परवा परीक्षेसाठीच्या अभ्यासाची तयारी म्हणून मुलांच्या सरावासाठी, अभ्यासासाठी जोर लावला तर मुलांचे थेट गाणेच सुरु, आमच्या दाराशी... हाय शिमगा! 'शिमगा' करता करता, त्यातच अचानक उद्भवलेली शैक्षणिक सहल करता करता मला वाटते, माझ्या मुलांनी परीक्षेत चांगले यश प्राप्त केले. मात्र मुलांची ही 'लढाई' इथेच संपलेली नाही. आता पुढच्या आठवड्यात याच परीक्षेचा दुसरा आणि अंतिम टप्पा. मुलांनी आधीच बजावलेय, सर, प्लीज शिमग्याचे हे चार दिवस, शेवटचा होम, पालखी मिरवणूक, देवळातली जत्रा पार पडेपर्यंत तरी अभ्यासाचे, परीक्षेचे काही बोलू नका. आम्हाला पालखीसोबत ढोल, ताशे वाजवायचेत. पालखी मिरवणूकीत नाचायचेय, जत्रेत फिरायचेय. एवढा शिमगा झाला की मग आम्ही स्वतःच जीव तोडून अभ्यास करू. कालच 'शिमगा' संपलाय. जत्रादेखील पार पडलीय. आता पुढच्या चार दिवसांवर परीक्षा आलीय. बघूया कितपत यशस्वी होतात ते.

आयुष्य आणि परीक्षा हे 'जीवनचक्र' कधी संपत नाही. परीक्षा म्हणजे फक्त अभ्यासाच्या परीक्षा नव्हेत. आयुष्य जगताना, प्रपंच करताना, समाजात वावरताना नित्यनेमाने कोणत्या ना कोणत्या, कोणत्या ना कोणत्या स्वरूपातील परीक्षांना सामोरे जावेच लागते. त्यामुळेच अमुक एका परीक्षेला डोक्यात घेऊन आपले वा मुलांचे बौद्धिक, मानसिक स्वास्थ्य बिघडविणे उचित नाही. आयुष्यभर परीक्षा येतच राहणार आहेत, परीक्षा द्याव्यात लागणार आहेत आणि यांतूनच जो तो आपापल्या कुवतीनुसार 'पुढे' जाणार आहे.

**दैनिक सिंधुदुर्ग समाचार मधून
आपल्या बातम्या ,अडचणींना
थेट वाचकांपर्यंत पोहोचविण्यात
येतील आणि तुमच्या नावासहित
त्यांना प्रसिद्ध करण्यात येतील.
लेख,कथा,कविता**

**SINDHUDURG.SAMACHA
R@GMAIL.COM वर
पाठवाव्यात. जाहिरातीसाठी
9822979732 आणि
KDRUPA@GMAIL.COM येथे
आणि
KDRUPA@GMAIL.COM येथे
संपर्क करावा**

उन्हवरे खाडीलगत असलेल्या भाटनावर खेळणे म्हणजे औरच मजा असायची. आमच्यासाठी ते एक सुंदर हिरवेगार क्रिकेटचे मैदान होतं. अगदी पीच बनवण्यापासून ते अंधार पडेपर्यंत तिथे पाच सहा महिने क्रिकेट खेळणे कसोटीच होती. कधी रखरखत्या ऊन्हात तर कधी भरतीच्या पाण्यात हा खेळ चालूच असायचा. काळाच्या ओघात एक एक भिडू शाळा संपल्यानंतर मुंबई गाठू लागला. गावात मुले कमी झाली आणि भाटनावर खेळण्याचे बंद झाले. शेती करणे बंद झाल्याने भाटन आता नष्ट झाल्यात जमा आहे. खारवट काटेरी जाळीने आपले जाळे पसरले आहे. भाटन आता फक्त आठवणीत उरला आहे.

माझ्या काळातील ते दिवस वेगळेच होते. दिवाळी दरम्यान आम्ही खेळायला सुरुवात करायचो. अरे हो! पीच बनवणं म्हणजे तर सगळ्यात मोठा सोहळा असायचा...

मोकळ्या माळावर सगळे जण मिळून पहिल्यांदा मैदान मोकळं करायचो. मग मधेच सरळ रेषा काढून एक छोटी पीच ठरवायचो. कोणी हातात खोरं, कोणी फावडं, कुदळ, तर कोणी सरळ पायाने तुडवत माती सपाट करत असायचा. टणकपणा येण्यासाठी शाळेच्या दरडीतून बुरुम आणून त्या मातीत एकजीव करत असू. खाडीचे पाणी आणून त्यावर शिंपीत असू. मग चोपणा घेऊन एक एक जण चोपत असे. चांगली पीच तयार झाली की त्यावर पुन्हा पाणी शिंपून सगळे हातात झाडू, झाडाची फांदी घेऊन साफ करत असू. मग रस्त्यावर सिमेंटचा पाईप टाकतात तो आणून रोलर सारखा फिरवायचो. शेणाने पीच सारवून काढायचो. हे काम सगळ्यात कठीण होते. घरी जे कोणी काम करायचे नाहीत ते काम आम्ही क्रिकेट खेळण्यासाठी हसत हसत करायचो. पीच घट्ट झाली की समाधानाचं हसू यायचं. कधी-कधी गुरं आली, किंवा बैल, म्हैस पीचवरून गेला, की सगळं परत सुरू...

शनिवार-रविवार म्हणजे सुटीचं स्वप्न, पण आधी घरचं काम उरकावं लागायचं...सकाळी लवकर उठवून आई सांगायची, "पहिल्यांदा पाणी भरून आण, मग जा मैदानात!" कधी मामा-बाबा रानात घेऊन जायचे, "खळ्यावर मदत कर", तर कधी गवत कापायला पाठवायचे. क्रिकेट खेळण्यासाठी खूप कामे करायला लागायची. कधी रानातून फाटी आणावी लागत होती.

गोयल्यावर गोयले आणायला लागत होती. पेंडे आणणे आणि वाड्यात भरणे.खनावट्याला मेढी रोवण्यासाठी नेम काढणे.कुंपण घालणं होतं. गाईगुरे वळवणे होतं.अशी अनेक कामे करावी लागत होती.शेतीच्या कामात मदत केली कीच क्रिकेट

भाटनावरचे क्रिकेट

गावाकडच्या आठवणी

भाग- १३

भावेश लोंढे,
दापोली
मो.बा. ९७६९३८६०९१

खेळायला मोकळीक मिळायची...कधी-कधी चिडचिडही यायची - "सगळे खेळायला गेलेत, आणि आपण अजून काम करतोय!"

पण काम झालं, की जणू साखळी तुटते तसे थेट मैदानात धावायचो...त्या दिवशी जास्त रंगायचा खेळ - कारण मेहनतीनंतरचं मोकळं स्वप्न असायचं ते!

सूर्य मावळतीला झुकला तरी आम्ही माघार घ्यायचो नाही. चेंडू दिसेनासा झाला तरी खेळ चालूच असायचा. ते शेवटचं "हा शेवटचा ओव्हर" म्हणणं आणि मग पुन्हा पुढचा ओव्हर सुरू होणं...

मग मैदानातून अंधोळीसाठी गरम पाण्याच्या हौदावर जाऊन मनसोक्त गरम पाण्यात अंधोळ करणे हा ही नित्याचा नियम होता.अंधोळ झाली की वाण्याच्या दुकानातून कोण एक रुपयाची पेप्सी तर कोणी चणा वाटाणाची पुडी घेऊन खात खात पायवाटेने घर गाठत असू.

ते मोकळं मैदान, ती धूळ उडणारी विकेट, आणि "आऊट झालास!" हे जोरात ओरडणं...कधी कधी आपसात विकेट वरून किंवा रनआऊट भांडणं होत असत.पण ती तेवढ्या पुरतीच.खेळ संपला वाद संपला.

शाळेच्या वेळेत किंवा रविवार असला तरी एखादा शिक्षक दिसला की सगळ्यांची भंबेरी उडायची...

कोणी झाडामागे, कोणी बांधाच्या कडेला, तर कोणी चक्क गवताच्या ढिगाऱ्यामागे लपून बसायचो. शिक्षक बाजारपेठेकडे जाताना दिसेनासे होत नाहीत तोपर्यंत लपून बसायचो.

मग कुणीतरी हळूच म्हणायचं, "थांबा रे, सर गेले की पुन्हा खेळू..."

ते शिक्षकांचा आवाज - "काय रे, क्रिकेट खेळताय? अभ्यास झालाय का?" - अजूनही कानात घुमतंय.

आणि एकदा पकडलं गेलं, की दुसऱ्या दिवशी शाळेत नावाची नोंद व्हायची...

पण तरीपण, दुसऱ्या दिवशी परत बॅट घेऊन मैदानात हजर! शिक्षक दिसले तरी माघार नाही... खेळ हेच जीवन होतं त्या काळात!

शेजारच्या गावाशी मॅच म्हणजे खास पर्वणी असायची... आमची 'टीम' विरुद्ध 'शेजारी टीम' - सकाळपासून तयारी सुरू. सर्वाना हाक मारून एकत्र यायचो.गावच्या देवळात जाऊन पाया पडायचो. स्टॅप, बॅट,बॉल, पाण्याच्या हंडा प्रत्येकावर ठरवून घ्यायचो.मॅच ठरली की जणू वर्ल्ड कपचाच सामना असायचा. पहिल्यांदा ओळखीनं 'पुन्हा थोडं सराव करू' असं म्हणत, पण एकदा मॅच सुरू झाली की रंग तापायचा.

नियमावरून वाद, रनआऊट आहे की नाही, 'नो बॉल' कोण ठरवणार यावरून जोरदार भांडणं व्हायची. कधी-कधी तर बॅट टाकून दोन्ही टीम वेगवेगळ्या दिशेला निघून जायच्या. हरलेल्या टीमला घोषणा देत पळवून लावायचो.

"जिकून जिकून जिकणार कोण, आमच्या शिवाय आहेच कोण" अशी ललकारी देत डिवचत रहायचो.

पण दुसऱ्या आठवड्यात परत भेट - "चला, पुन्हा मॅच घ्यायची का?" कधी शेजारी गाव हरलं तर आमचा हुल्लड आणि जिकलं तर त्यांचं 'आता पुन्हा होऊ द्या!' मॅचचं काय, पण ती मैत्री आणि भांडणं अजूनही लक्षात राहिली आहे. टूर्नामेंट ठेवल्याची मजाच काही और असायची...

सगळी गावातली पोरं मिळून आधी ठरवायचो - "या रविवारी टूर्नामेंट आहे" मग गावातल्या ८-१० टीम्स तयार व्हायच्या.कोणाच्या खिशातून पैसे काढून टेनिस बॉल नवीन आणायचा, एखाद्या दुकानातून पारितोषिक ठरवायचं - "पहिल्या क्रमांकाला चमचमीत ट्रॉफी आणि रोख रक्कम" मॅच सुरू झाली की आवाज आसमंत दणाणायचा - "एक धाव... दोन धावा... आणि... सिक्सर!!"

भांडणंही रंगायची - "हा आऊट नाही", "नो बॉल दिलाच नाही", "बोरीवरून गेलं तर सिक्स नाही!" शेवटी कुणीतरी मध्ये पडून मिटवायचं... संध्याकाळी विजेत्याला बक्षीस देताना अभिमान वाटायचा - "आपलं गाव जिकलं!" आणि हरणाऱ्यांना म्हणायचो - "पुढच्या वर्षी पुन्हा टूर्नामेंट!"

अशाच एका टूर्नामेंटच्या मॅचची ती आठवण तर आयुष्यभर लक्षात राहिली आहे... शेवटच्या चेंडूवर सिक्स मारून मॅच जिंकण्याची मजा म्हणजे वेगळीच असते.

पाच ओव्हरची मॅच होती, पण त्या मॅचमध्ये वादावादी झाली आणि एक ओवरची मॅच खेळवली गेली जणू काही T20 मॅच. समोरील संधाने एका ओव्हर मध्ये पाच रन केले होते आणि जिंकायला सहा धावांची गरज होती.मी ओपनिंग गेलो होतो.पहिले तीन बॉल डॉट गेले सगळे बाजूला ओरडत उभे, "हरलो हरलो!"

बोलिंगला समोरचा गाव... प्रेशरचा माहोल... आणि मी धडाक्क! करून चौथ्या बॉल सरळ आकाशात लेग साईडला जाळीत उडवला... सगळे एकाच वेळी ओरडले - "सिक्सsss... मॅच आपली!!" मग सगळे धावत आले,

(पान ११ वर)

महाराष्ट्र राज्यासाठी मुंबई उच्च न्यायालय आहे आणि त्याची खंडपीठे पुढीलप्रमाणे आहेत. १) पणजी (गोवा), २) औरंगाबाद, ३) नागपूर इत्यादी. त्याहीवर अ करायचा असेल तर उच्च न्यायालयाच्या जास्त सदस्य असणाऱ्या न्यायाधीशांच्या खंडपीठापुढे अर्ज करावा. त्यानंतर सर्वोच्च न्यायालयात म्हणजेच ज्याला इंग्रजीमध्ये 'सुप्रीम कोर्ट' असे म्हटले जाते, त्या ठिकाणी आपणाला दाद मागता येते. (पूर्वार्ध)

वर दर्शविलेली पद्धत ही महसूल खात्यातील प्रकरणांमध्ये न्यायदानाची व्यवस्था आहे. या ठिकाणी फक्त महसूल खात्यामधील तक्रारींची दाद मागता येते. याशिवाय सर्वसामान्य प्रचलित पद्धत म्हणजे दिवाणी न्यायालयामध्ये दावा दाखल करणे ही होय. साधारणपणे प्रत्येक तालुक्याच्या ठिकाणी न्यायालय असते. अशा वेळी संबंधित तालुक्यातील दिवाणी न्यायालयाकडे आपण दावा दाखल करू शकतो. त्यानंतर त्याच्यावर जिल्हा न्यायालयात आपण दाद मागू शकतो.

जिल्हा मोठा असेल, जिल्ह्यामध्ये कामाचा व्याप मोठा असेल तर जिल्हा न्यायाधीशांचे कार्यालय जरी जिल्हाच्या मुख्य ठिकाणी असले तरी जिल्हा न्यायालयाच्या अधिकारांचे विभाजन करून त्या त्या विभागासाठी एक सत्र न्यायालय दिलेले असते. उदाहरण देऊन बोलायचे झाल्यास ठाणे जिल्हाचे देता येईल. ठाणे हे ठाणे जिल्हाचे मुख्य ठिकाण आहे. तेथे प्रमुख जिल्हा न्यायाधीश यांचे कार्यालय आहे; परंतु सोयीसाठी कल्याण, नवी मुंबई या ठिकाणीदेखील सत्र न्यायालये सुरू करण्यात आली आहेत. उलटपक्षी सिंधुदुर्ग जिल्ह्याला एकच सत्र न्यायालय असून त्याचे कार्यालय सिंधुदुर्ग जिल्हाच्या ठिकाणी आहे. अशा संबंधित सत्र न्यायालयाकडेही खालच्या न्यायालयाच्या आदेशांवरून दाद मागू शकतो. त्यानंतर याअगोदर उल्लेख केल्याप्रमाणे उच्च न्यायालय व सर्वोच्च न्यायालय आदी ठिकाणी दाद मागता येते. अर्थात उच्च न्यायालय व सर्वोच्च न्यायालयासंबंधीची माहिती याअगोदर दिली असल्याने तिची द्विरुक्ती करण्याचे काहीच कारण नाही. अशा प्रकारे तक्रारदाराला आपल्या प्रकरणाची दाद लावून घेता येते. मात्र ग्राहक संरक्षण कायदा या प्रकारच्या तक्रारींना लागू होत नाही.

या प्रकारच्या तक्रारी या वारसाहक्कानेदेखील चालू राहतात. फौजदारी गुन्ह्यात संबंधित व्यक्ती मृत झाल्यास तक्रार वा खटला त्या ठिकाणी समाप्त होतो. त्या व्यक्तीने केलेल्या गुन्ह्याची शिक्षा त्याच्या वारसांना होत नाही, असा प्रकार या ठिकाणी घडत नाही. वारस ज्याप्रमाणे लाभार्थी होऊ शकतात त्याप्रमाणे दावा / खटला / तक्रार पुढे चालवायचे उत्तरदायित्व वारसांकडे आपोआप येते.

हे सर्व पाहत असताना जाता जाता काही कायद्यांचे भान जमीनमालकांनी विशेषतः शेतकऱ्यांनी ठेवले पाहिजे. त्याची थोडीशी तोंडओळख या ठिकाणी करून घेणे आवश्यक आहे. ते कायदे म्हणजे १) जमीन तुकडेबंदी आणि एकत्रित अधिनियम २) कमाल जमीन धारणा कायदा व ३) मुंबई कुळवहिवाट कायदा. यातील महत्त्वाच्या गोष्टी लक्षात ठेवायच्या त्या पुढीलप्रमाणे-

१) जमीन तुकडेबंदी कायद्यांतर्गत शेतजमिनीचे तुकडे होऊ नयेत यासाठी काही तरतुदी करण्यात आलेल्या आहेत. त्याप्रमाणे एखाद्या वरकस जमिनीचे किमान २।१ एकर जमिनीच्या आतील भागाचे तुकडे होऊ

कायद्याचे बोलुया!

श्रीनिवास भार्गवराज वैसास,
वकील - उच्च न्यायालय व नोटेरी -
भारत सरकार
भ्रमणध्वनी - 9869080714.

भाग --२

जमिनीसंबंधी महत्त्वाचे उतारे

ज्येष्ठ विधिज्ञ श्रीनिवास वैसास हे 'कायद्याचे बोलुया' या साप्ताहिक सदरातून सर्वसामान्य माणसाच्या जिवाळ्याचे विषय अगदी सोप्या शब्दांत वाचकांसमोर ठेवत आहेत. आजपासून ते जमीन व त्याविषयीची कायदेशीर माहिती याबाबत लेखन करत आहेत. वाचकांना त्यांच्या लेखांमधून शेतजमीन, बिनशेती जमीन, आरक्षण, कुळकायदा, फसवणूक व त्यावरील उपाय याबाबतीत माहिती मिळेल.

शकत नाहीत. हीच मर्यादा बागायती जमिनीसाठी १० गुंठे इतकी आहे. अर्थात वारसाहक्काने जमीन मिळाली तर किंवा अन्य स्थितीत जमिनीचे तुकडे पडतात; परंतु त्या साऱ्या तरतुदी येथे पाहायच्या ठरवल्या तर त्यासाठी एक वेगळे पुस्तकच लिहावे लागेल. जेव्हा जमीन विकत घेताना/विकताना आपण संबंधित कायद्याच्या कचाट्यात अडकत नाही ना, याची खातरजमा प्रत्येकाने करून घेणे जरूरीचे आहे.

२) एखादी व्यक्ती जास्तीत जास्त किती जमीन आपल्याजवळ ठेवू शकते याविषयीच्या तरतुदी या कायद्यात केल्या आहेत. अर्थात यातील तरतुदी प्रामुख्याने नागरी विभागासाठी लागू होतात. परंतु शेतकऱ्यांचे भान त्याबाबतही असणे आवश्यक आहे म्हणून त्याचा ओझरता उल्लेख या ठिकाणी करून ठेवला आहे.

३) मुंबई कुळकायदा हा काही वर्षांपूर्वी अस्तित्वात आला. त्यापूर्वी लाखो जमीन कसणारे शेतमजूर हे मजूर म्हणूनच जन्माला यायचे आणि मजूर म्हणूनच मरायचे. त्यांना हा कायदा म्हणजे संजीवनीसारखा ठरला व या कायद्याप्रमाणे एक तत्त्व रूढ करण्यात आले ते म्हणजे कसेल त्याची जमीन हे होय. त्यामुळे वर्षानुवर्षे एखादी व्यक्ती एखादे जमीन कसत असेल/ मशागत करत असेल तरीसुद्धा तिला कायद्याने कोणताच दर्जा मिळावयाचा नाही.

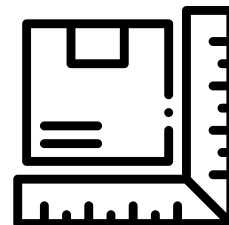
या कुळकायदाने जमीन कसणार आता त्या जमिनीचा मालक होऊ शकतो. अर्थात या कायदाने कित्येक लोक एका दिवसात भूमिहीन बनले. कित्येक लोक रस्त्यावा आले म्हणूनच या कायद्याचे देखील भान शेतकरी बंधूंनी ठेवा आवश्यक आहे, यासाठीच ही ओझरती माहिती या ठिकाणी मुद्दामहून दिली आहे.

बिनशेती जमीन

एखाद्या जमिनीचा शेतीव्यतिरिक्त वापर करायचा असेल तर त्यासा प्रथम शेतजमीन ही बिनशेती करून घेणे आवश्यक आहे. आपल्या देशात नागरीकरण झपाट्याने होत आहे. नवनवीन कारखाने। इंडस्ट्रीज निघर आहेत, त्यामुळे लोकांना रोजगार उपलब्ध होऊन त्या ठिकाणची वस्त वाढत आहे. त्यामुळे घरे, बाजारपेठा, गुदामे (गोडाउन्स) बसस्थानके रिक्षा, टॅक्सी, रस्ते, शाळा, उद्याने आदीसाठी जमिनीची गरज प्रचंड वाढ लागली आहे. म्हणूनच या साऱ्याच्या वापरासाठी प्रथम सगळ्यात महत्त्वाचे गोष्ट म्हणजे जी जमीन यासाठी वापरायची ती बिनशेती करून घेणे आवश्यक आहे. त्यासाठी संबंधित जिल्हाधिकारी व त्यासंबंधी अधिकार प्रदान केलेल्या अधिकाऱ्यांकडून प्रथम जमीन बिनशेती करण्याची परवानग घेतली पाहिजे. इंग्रजीमध्ये यालाच जमीन 'एन ए' करणे असे म्हणतात अशी एन ए केलेली जमीन अन्य कारणांसाठी वापरता येते. **बिनशेती जमिनीच्या संबंधाने महत्त्वाच्या गोष्टी म्हणजे-**

- १) बिनशेती जमीन ही संबंधित अधिकाऱ्यांकडून करून घेतली पाहिजे.
- २) बिनशेती जमिनीचे तुकडे पाडता येतात. यालाच इंग्रजीमध्ये 'प्लॉट' असे म्हणतात.
- ३) बिनशेती जमिनीचा उपयोग बांधकाम, इमारती बांधणे आदी सगळ्यासाठी करता येतो.
- ४) बिनशेती जमीन कुणाच्याही नावे बदलता येते. त्यासाठी कोणती अट नाही.
- ५) विनापरवाना शेतजमिनीचा वापर बिनशेती कामासाठी केल्यास कायदाने तो गुन्हा ठरतो.
- ६) बिनशेती जमिनीचा उपयोग औद्योगिक, व्यापारीदृष्ट्या, राहण्यासाठी, आदी अनेक कामांकरता करता येतो.
- ७) शेतामधील बागायती जमिनीमधील घर/गोठा (गुरे बांधण्याची जागा) यासाठी मात्र जमीन बिनशेती करण्याची आवश्यकता नाही. यालाच इंग्रजीमध्ये 'फार्म हाऊस' असे म्हणतात. वास्तविक फार्म हाऊस या संकल्पनेचा मूळ अर्थ फार वेगळा आहे. शेतकरी शेतामध्ये काम करत असताना त्याला ज्या मूलभूत सुखसोयी लागतात. उदा. निवारा, राहण्यासाठी जागा, शेतउत्पन्न ठेवण्यासाठी जागा, शेतात काम करणाऱ्या गुरांना बांधण्यासाठी जागा, शेतअवजारे ठेवण्यासाठी जागा इत्यादी. त्यासाठी ही घरे बांधायला परवानगी आहे. आज मात्र दुर्दैवाने त्याचा गैरफायदा घेऊन 'फार्म हाऊस' या कल्पनेच्या चौकटीला धक्का लागला आहे. ज्याप्रमाणे मूळ शहाणा या शब्दाचा अर्थ हुशार असा आहे, परंतु आज आपण 'शहाणा आहेस' यातील गर्भित अर्थ 'काही समजत नाही' असा घेतो तसाच काहीसा प्रकार या 'फार्म हाऊस'बद्दल झाला आहे. अर्थात तो या पुस्तकाचा विषय नसल्याने हा विषय येथेच संपवणे इष्ट होईल.

क्रमशः

जन्मानंतर बालकाची समज-उमज याला महत्त्व असते कारण त्यातूनच पुढे प्रगतीच्या मार्गाकडे वाटचाल होत असते. बरे-वाईट, योग्य-अयोग्य असे विविध सापेक्ष ज्ञान आत्मसात होत असते. समज-उमज असण्याचा संबंध स्वतःबरोबर इतरांशीही येत असल्यामुळे ' संवादाला ' महत्त्व येते. संवादात जी सुचकता असते ती समक्ष असता बोलण्यातून साधता येते. समक्ष नसता किंवा मीन असता ती पर्यायाने लिखाणातून साधता येते. बोलणे (भाष्य) असो वा लेखणे (लिखाण) असो, अक्षराचा संबंध येतोच येतो. अक्षरांमध्ये स्वर, व्यंजने.... वगैरे.. पुढे शब्द, वाक्य.. पुढे व्याकरण येत असते. अर्थात ' अक्षर ' म्हणजे या सर्वांचा ' पाया ' म्हणावा लागेल.

साधारणतः पाचव्या वर्षात बालकाला बऱ्यापैकी समज आलेली असते. इतरांच्या बोलण्याची उमज पटत असते. त्यावर त्याला प्रतिक्रिया अभिव्यक्त करण्याइतपत त्याची प्रगती झालेली असते. बऱ्यापैकी कृतीतून तो प्रतिक्रिया अभिव्यक्त करू शकत असतो. अशावेळी बोलण्यातून अभिव्यक्ती करण्याचा बालकाकडून (आता हे बालक किशोरावस्थेत आलेले असते) प्रयत्न होत असतो. अशावेळी अक्षर, एका अक्षरापासून किंवा अनेक अक्षरांपासून बनलेले शब्द आणि शब्दातील मतितार्थ यांची क्रमाने ओळख बालकाला होणे अत्यंत आवश्यक असते. यातून त्याची बोलीभाषा सुधारते. पुढे बोलण्यातील अभिव्यक्ती ही प्रासंगिक वेळी लिखाणातून होणे हे पुढील जीवनात अत्यंत निकडीचे होऊन जाते. हे लिखाण साधण्यासाठी अक्षर ओळखीतून वाचन आणि अक्षरलेखन या दोन्ही गोष्टी साध्य होणे गरजेचे होऊन जाते. ही गरज विचारात घेऊन ' अक्षरारंभ ' हा आवश्यक संस्कारातील एक संस्कार मानून त्यालाही मानवी जीवनात महत्त्व दिले जात आहे आणि हे यथोचितच आहे शिवाय अत्यावश्यक आहे हे सांगणे न लगे.

येथे हे विशद करावेसे वाटते की, बालक सुज्ञ होण्यासाठी त्याच्यावर योग्य ती समज येण्याचे संस्कार होण्यासाठी आई-वडील, पालक हे सातत्याने त्याच्यासोबत असणे अत्यंत आवश्यक असते. बालपणीच्या बालकाच्या अल्लड कृतीही आई-वडिलांना पालकांना अनमोल सौख्य देत असतात जे कुठल्याही दामाने विकत घेता येत नाही. बालकाला त्याच्या कृतीला योग्य प्रतिसाद आवश्यक असतो तो मिळाल्यास बालकही सुखी आणि समाधानी असते. यासाठी बालकाला जन्म देण्यापूर्वी नोकरी, व्यवसाय हे साधताना बालकाला प्राथमिकतेने आवश्यक तितका वेळ त्याच्या सर्वांगीण संगोपनासाठी देता येईल का याचा महत्प्राधान्याने विचार केला जायलाच हवा. अशावेळी इतर प्राणी पक्षी आपल्या अपत्याला पूर्णतः समज-उमज येईपर्यंत त्याची कशी काळजी घेतात, त्याच्यासाठी कसा वेळ देतात याची समज आणि उमज आई-वडील, पालक यांनी करून घ्यावी. इतर प्राणी, पक्षी, कीटक, सूक्ष्म जीव-जंतू

अक्षरारंभ

अध्यात्म

ज्योतिर्विद उदय दूदवडकर,
बुरबावडे- देवगड
मो. ८३९००५३९८४

जर हे करू शकतात तर मनुष्याने या कर्तव्यापासून कशासाठी विन्मुख व्हावे? आजकाळ ही विन्मुखता प्रकर्षाने दिसून येत आहे.

पाचव्या वर्षी बालकाला उदयनात सूर्य असता अक्षरांची ओळख करून देऊन अक्षरे काढण्यास शिकवण्याचा आरंभ करावा. यावेळी सूर्य कुंभ राशीत असू नये असे सुचविले गेले आहे. हस्त, पुनर्वसू, स्वाती, अनुराधा, आर्द्रा, रेवती, अश्विनी, चित्रा, श्रवण यापैकी नक्षत्रात चंद्र असावा. मंगळवारी व शनिवारी अक्षरारंभ करू नये. आरंभाच्या वेळी मेष, वृश्चिक, मकर आणि कुंभ या राशींचे लग्न असू नये. सिंह व वृषभ या राशींचे लग्न उत्तम तसेच मिथुन, कन्या, धनु आणि मीन या राशींची लग्नेही शुभ आहेत. प्रतिपदा, चतुर्थी, षष्ठी, अष्टमी, नवमी आणि चतुर्दशी या तिथी असू नयेत. यावेळी लग्न कुंडलीत आठवे स्थान शुद्ध असायला हवे. चातुर्मासात, सिंहस्थ गुरु असताना तसेच गुरु व शुक्र अस्तंगत असताना अक्षरारंभ करू नये.

अक्षरारंभ करताना सुरुवातीला श्री गणेश, कुलदेवता, ग्रामदेवता, षष्ठी देवता, लक्ष्मीनारायण,

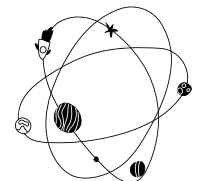
सरस्वती, वेद (ऋग्वेद, यजुर्वेद, सामवेद आणि अथर्ववेद) यांच्या प्रतिकात्मक श्रीफळे किंवा अखंड सुपाऱ्या (पोफळे) दर्भावर किंवा विड्याच्या पानांवर मांडून त्यांची पूजा-अर्चा करावी. बालकासहित या सर्व देवतांना तीन प्रदक्षिणा कराव्यात. त्यानंतर आरंभी ' ॐ ' अक्षर लिहून नंतर इतर अक्षरे लिहित बालकाला मार्गदर्शन करावे.

अक्षर लेखन शिकवताना बालकाला बिंदू (टिंब), छोटी रेषा, मोठी रेषा, अर्धवर्तुळ, पूर्ण वर्तुळ, उभी रेषा, आडवी रेषा, तिरपी रेषा, त्रिकोण, चौकोन, आयत ... इत्यादी भौमितिक आकारांची ओळख करून घ्यावी व हे आकार काढण्यास त्यांना प्रेरणा देऊन रेखांकन विविध वळणाने करण्यास शिकवावे. यामुळे पुढे बालक यथोचित वळण काढून योग्य ते अक्षर बनवण्यास उत्स्फूर्तपणे प्रेरित होते. लवकर त्याची तयारी होऊ लागते. यातून पुढे पुढे लवकरच पाने, फुले.. वगैरे चित्रांकन बालक सहज करू लागते.

पुढे सराव होत गेला की थोड्याशा कालांतराने त्यातून बालकाचे अक्षर प्रमाणबद्ध व सुंदर होऊ लागते आणि बालक उत्तम चित्रकारितेकडे वळते. उत्तम चित्रकार होऊ लागते. सुंदर अक्षर आणि चित्रकारिता याचा शैक्षणिक क्षेत्रात तसेच माणसाच्या व्यक्तिमत्व विकासात पुढे अनमोल उपयोग होतो. येथे भौमितिक आकारांचे आध्यात्मिक महत्त्व आहे. अध्यात्मात भूमी या तत्त्वाचे फार महत्त्व आहे.

भौमितिक आकारातून त्रिमित रचनेचा अविष्कार, साक्षात्कार होत असतो. सर्वसामान्यतः माणूस व्यवहारात दोन मिती साधत असतो. अध्यात्म तीन मितींच्या सापेक्ष असते. माणसाला तिसऱ्या मितीची व्यवहार साधताना प्रपंचात सहजासहजी कल्पना येत नसते किंवा त्याचा तो विचारच करीत नाही.

उदाहरणार्थ मनुष्य ' जन्म ' आणि ' मृत्यू ' यांबाबत जितका विचार करतो तितका या दोघांमधील तिसरी बाजू अर्थात मिती म्हणजे जे ' जीवन ' आहे त्याचा विचार करीत नाही. शिक्षणात लेखन आणि आकृत्या या बाबी अटळ असतात. त्यामुळे अक्षरारंभ अर्थात लेखन आणि तेही सुलेखन आणि चित्रकारिता याचा कालसापेक्ष शुभारंभ साधण्यासाठी पंचांग परिज्ञान असणारे तज्ञ पुरोहित किंवा ज्योतिषी यांचे मार्गदर्शन अगत्य घ्यावे.

तट :

तट म्हणजे गडकिल्ल्याच्या संरक्षणाच्या दृष्टीने दगडी बांधकाम. तट म्हणजे गडकिल्ल्याच्या संरक्षणाच्या दृष्टीने दगडी बांधकाम करून गडाभोवती बांधलेली सुरक्षित मजबूत भिंत म्हणजे तट.

किल्ल्याच्या सर्व बाजूने तट असतोच असे नाही. जो भाग सरळ उभ्या कड्यामुळे वर चढण्यास कठीण अशा ठिकाणी तट बांधला जात नाही. तट हे नितळ घडीव दगडावर दगड रचून ते दगड एकमेकात गुंवून बांधकाम करत.

किल्ल्याच्या तटाची कमीतकमी उंची पाच-पंधरा मीटरपर्यंत किंवा त्याहून अधिक आणि रुंदी दोन मीटर पासून अधिक असते. तटावर बुरुज, मनोरे, कंगोरे, जंग्या यांचेही निरीक्षणाच्या व संरक्षणाच्या दृष्टीने बांधकाम करण्यात येई. त्यामुळे भिंत चढणाऱ्यावर तटावरून शस्त्रास्त्रांचा मारा करता येई. तोफा आल्यानंतर जंग्याला छिद्र ठेवून त्यातून तोफा डागत. कोणत्याही किल्ल्याच्या तटावरून एक दोन माणसे त्यांची हत्यारे घेऊन सहज फिरू शकत. वसईच्या किल्ल्याचा तट तर दोन वाहने जातील इतका रुंद आहे.

तटाचे प्रकार :-

दगडी बांधकाम करून तयार केलेला तट. मातीच्या भेंड्याने बांधलेला तट, तटाभोवती पाणी सोडून संरक्षित केलेला तट, काटेरी झाडांनी आच्छादलेला व सर्वांत बाहेरचा म्हणजे खंदक असे तटाचे विविध प्रकार आहेत. याशिवाय आजूबाजूचा मुलूख उजाड किंवा जंगलयुक्त ठेवण्याची पद्धत होती.

तटाच्या बांधकामासाठी मुख्यत्वे दगडाचा उपयोग अधिक करत. तीच गोष्ट जलदुर्गाच्या बाबतीत आढळते. मात्र जलदुर्गाचे तट अधिक रुंद व त्यामध्ये शिसे अथवा चुन्याचा वापर करून अधिक मजबूत करण्यात येई. सतत धडकणाऱ्या पाण्याच्या लाटापासून किल्ल्यांच्या तटाला तडा जाऊ नये, हा त्यामागील उद्देश असायचा.

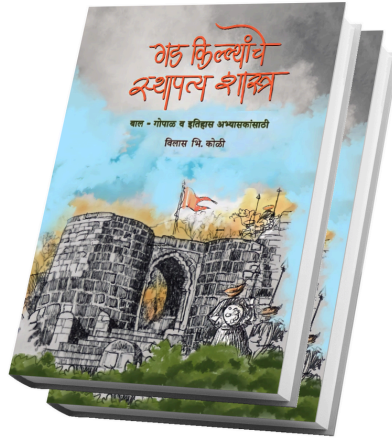
तटाचे कार्य :-

तटाचा आश्रय केलेला एकच सैनिक बाहेरील शंभर सैन्याशी युद्ध करू शकतो, आणि दुर्गातील शंभर योद्धे बाहेरील दहा हजार सैन्यांशी युद्ध करू शकतात.

तटबंदी:-

किल्ल्याच्या चोहोबाजूने संरक्षक बांधलेली भरभक्कम भिंत म्हणजे तटबंदी. किल्ल्यांच्या संरक्षणातील महत्त्वाचे घटक म्हणजे तटबंदी आणि बुरुज. तटबंदी व बुरुजाची रचना साधी वाटली तरी त्यात खूप अभ्यासपूर्ण बारकावे आहेत. या बारकाव्यांचा अभ्यास केला तर आपल्या पूर्वजांचा स्थापत्य शास्त्रातला अभ्यास आपल्या लक्षात येईल.

किल्ल्यावर लांबलचक पसरलेली तटबंदीची माळ आणि त्यात मण्यांसारखे गुंफलेले बुरुज आपल्यासमोर संपूर्ण किल्ल्याचे चित्र उभे करतात. फार पूर्वी लाकडी फळ्या आणि मातीच्या भिंती बांधून तटबंदी बनवली जात असे.

गड किल्ल्यातील तटबंदी चे प्रकार आणि महत्व.

'गड किल्ल्याचे स्थापत्य शास्त्र'

लेखक : विलास भि. कोळी
संपर्क : 9763 08 4499
kolivilas2@gmail.com

जसजसे स्थापत्यशास्त्रात प्रगती होत गेली, तसतसे त्यानंतरच्या काळात तटबंदीच्या बांधणीसाठी विटा, माती, घडीव दगड यांचा वापर सुरू झाला.

.तटबंदीचे कार्य:-

शत्रूच्या हल्ल्यापासून आपल्या गडकिल्ल्यांचे संरक्षण व्हावे म्हणून केलेली व्यवस्था. आक्रमकांच्या शस्त्रास्त्र पासून बचाव करणे, शस्त्रास्त्रांच्या हालचालीत व्यत्यय आणणे व अंगाला भिडून होणाऱ्या हातघाईच्या लढाईस उशीर लावणे, ही तटबंदीची प्रमुख कार्ये आहेत.

तटबंदीचे प्रकार:-

तटबंदीचे स्वरूप वेगवेगळे असू शकते. उदा. सपाट जमिनी वरील, डोंगरावरील किल्ले, गावा सभोवतालच्या कोट भिंती, खंदक, काटेरी कुंपणे इ. नद्या, डोंगर आणि जंगले हे नैसर्गिक तटबंदीचे प्रकार आहेत.

तटबंदीच्या बांधणी शिवाय एखादा किल्ला बांधून झाला असे म्हणताच येणार नाही. काही वेळा तटबंदीचा आकार आवश्यकतेनुसार व भौगोलीक परिस्थितीनुसार बांधला जातो. उंच भिंती बांधून बाहेरून येणाऱ्या व्यक्तीला अटकाव करता येऊ शकतो. तटबंदीच्या बांधकामात उंची जास्त आणि रुंदी कमी ठेवली जाते. तटबंदी बहुदा दगड, माती विटा इत्यादी वस्तूंचा वापर करून बांधली जात असे. गडावरील बांधकाम करताना तसेच टाक्या

खोदताना निघणारा दगड या कामी वापरत असायचे. तटबंदीची मजबूती किल्ल्याच्या संरक्षणाच्या दृष्टीने अतिशय महत्त्वाची गोष्ट. तोफेचा तसेच नैसर्गिक उन, वारा, पाऊस यांचा आघात सहन होईल इतपत ती अभेद्य करण्यात येत असे. तटबंदीची उंची, जाडी, रुंदी ही प्रत्येक ठिकाणी गरजेनुसार उभारली जाई.

आपण अनेक गड किल्ल्यांवर फिरायला जात असतो. तटबंदी कशी बांधली हे आपणास माहित नसते ती कशी बांधली हे जाणून घेणे आवश्यक असते. तटबंदीच्या बाहेरील व आतील बाजूस घडीव दगडाचे बांधकाम केलेले असते. दोन्ही घडीव दगड यांच्यामध्ये भिंतीची जाडी वाढविण्यासाठी आतमध्ये दगडांचे तुकडे, राडारोडा, वाळू असा मालमसाला भरलेला असतो. तटबंदीची जाडी खालच्या बाजूला जास्त व वरवर कमी होत जाते. वरच्या बाजूला चर्या, जंग्या अशी प्रयोजने केलेली असतात. गड किल्ल्यांच्या तटबंदीचे तीन मुख्य प्रकार आहेत.

राज्यकर्त्यांचे वैभव व त्यांची बलदंडता उठून ठळकपणे दिसावी, या हेतूनेच प्राचीन काळी तटबंदी अलंकृत केली जाई. प्रचंड तट, बुरुज, दरवाजे व त्यांवरील नक्षीकाम, गणेशपट्टी, कमानी, पॅरापेटच्या भिंतीवर नक्षीकाम, जंग्या, कंगोरे यांचे आलंकारिक स्वरूप डोळ्यात भरण्यासारखे असे. न गडाभोवती बांधलेली सुरक्षित मजबूत भिंत म्हणजे तट.

किल्ल्याच्या सर्व बाजूने तट असतोच असे नाही. जो भाग सरळ उभ्या कड्यामुळे वर चढण्यास कठीण अशा ठिकाणी तट बांधला जात नाही. तट हे नितळ घडीव दगडावर दगड रचून ते दगड एकमेकात गुंवून बांधकाम करत.

किल्ल्याच्या तटाची कमीतकमी उंची पाच-पंधरा मीटरपर्यंत किंवा त्याहून अधिक आणि रुंदी दोन मीटर पासून अधिक असते. तटावर बुरुज, मनोरे, कंगोरे, जंग्या यांचेही निरीक्षणाच्या व संरक्षणाच्या दृष्टीने बांधकाम करण्यात येई. त्यामुळे भिंत चढणाऱ्यावर तटावरून शस्त्रास्त्रांचा मारा करता येई. तोफा आल्यानंतर जंग्याला छिद्र ठेवून त्यातून तोफा डागत. कोणत्याही किल्ल्याच्या तटावरून एक दोन माणसे त्यांची हत्यारे घेऊन सहज फिरू शकत. वसईच्या किल्ल्याचा तट तर दोन वाहने जातील इतका रुंद आहे.

तटाचे प्रकार :-

दगडी बांधकाम करून तयार केलेला तट. मातीच्या भेंड्याने बांधलेला तट, तटाभोवती पाणी सोडून संरक्षित केलेला तट, काटेरी झाडांनी आच्छादलेला व सर्वांत बाहेरचा म्हणजे खंदक असे तटाचे विविध प्रकार आहेत. याशिवाय आजूबाजूचा मुलूख उजाड किंवा जंगलयुक्त ठेवण्याची पद्धत होती.

तटाच्या बांधकामासाठी मुख्यत्वे दगडाचा उपयोग अधिक करत. तीच गोष्ट जलदुर्गाच्या बाबतीत आढळते. मात्र जलदुर्गाचे तट अधिक रुंद व त्यामध्ये शिसे अथवा चुन्याचा वापर करून अधिक मजबूत करण्यात येई. सतत धडकणाऱ्या पाण्याच्या लाटापासून किल्ल्यांच्या तटाला तडा जाऊ नये, हा त्यामागील उद्देश असायचा

सरकारी योजना/नोकरी

तुती लागवड एक शेतीपूरक व्यवसाय

प्रवीण टाके
जिल्हा माहिती अधिकारी, नांदेड

तुती (Mulberry) ही भारतातील प्रमुख रेशीम शेतीसाठी लागणारी पिकांपैकी एक आहे. भारतात विशेषतः कर्नाटक, महाराष्ट्र, आंध्र प्रदेश, तामिळनाडू आणि पश्चिम बंगालमध्ये तुती लागवडीला मोठ्या प्रमाणात प्रोत्साहन दिले जाते. तुती लागवड केवळ रेशीम उद्योगापुरती मर्यादित नसून ती एक फायदेशीर शेतीपूरक व्यवसाय ठरू शकते. महाराष्ट्रातील शेतकऱ्यांसाठी तुती लागवडीला सरकारकडून विविध अनुदाने आणि योजना दिल्या जातात, ज्यामुळे या व्यवसायात चांगली संधी निर्माण होते.

तुती लागवडीचे फायदे

१. रेशीम उद्योगासाठी महत्त्वाचे पीक - तुतीच्या पानांवरच रेशीम किड्यांचे पालन होते, त्यामुळे हा व्यवसाय कधीही मंदावणार नाही.
२. दुष्काळी भागासाठी उपयुक्त - तुती हे पीक कमी पाण्यावरही चांगले येते, त्यामुळे कोरडवाहू शेतीसाठी हे चांगला पर्याय आहे.
३. अतिरिक्त उत्पन्नाचा स्रोत - तुतीची पाने विकण्यासोबतच याच्या लाकडाचा आणि फळांचा उपयोग अन्य उद्योगात केला जातो.
४. हंगामी व्यवसायासोबत शेतीपूरक - तुतीची लागवड पारंपरिक शेतीसोबत करता येते, त्यामुळे अतिरिक्त आर्थिक मदत मिळू शकते.
५. सेंद्रिय शेतीसाठी उपयुक्त - तुती लागवडीसाठी रासायनिक खतांचा कमी वापर होतो, त्यामुळे सेंद्रिय शेतीसाठी चांगला पर्याय ठरतो.

तुती लागवडीसाठी योग्य हवामान आणि माती

- हवामान: २४°C ते ३०°C तापमान तुतीच्या वाढीसाठी अनुकूल असते.
- माती: खोल, सेंद्रिय घटकांनी युक्त आणि चांगल्या निचऱ्याची जमीन उपयुक्त असते.
- पाणी व्यवस्थापन: हलक्याशा पाण्याच्या व्यवस्थेसह ठिबक सिंचन तंत्रज्ञान वापरल्यास चांगले उत्पादन मिळते.

तुती लागवडीची प्रक्रिया

१. रोपे आणि लागवड पद्धत

- रोपांची निवड करताना स्थानिक हवामानास अनुकूल असलेल्या जाती निवडाव्यात.
- लागवडीसाठी २.५ मीटर x २.५ मीटर अंतरावर रोपांची लागवड करावी.
- लागवड करताना सेंद्रिय खतांचा अधिक वापर करावा.

२. सिंचन आणि खत व्यवस्थापन

- लागवडीनंतर पहिल्या तीन महिन्यात नियमित पाणी द्यावे.
- ठिबक सिंचनाचा वापर केल्यास पाण्याचा अपव्यय कमी होतो.
- तुतीच्या झाडांना नत्र, स्फुरद आणि पालाशयुक्त खतांची

आवश्यकता असते.

३. कापणी आणि उत्पादन

- लागवडीनंतर साधारण ५-६ महिन्यांत पानांचा पहिला काप करता येतो.
- वर्षभरात ४-५ वेळा पाने तोडणीसाठी तयार होतात.
- योग्य व्यवस्थापन केल्यास एका हेक्टरमधून २५-३० टन तुती पाने मिळू शकतात.

शेतकऱ्यांसाठी सरकारच्या अनुदान योजना

महाराष्ट्र शासन आणि केंद्र सरकार तुती लागवडीस प्रोत्साहन देण्यासाठी विविध योजनांच्या माध्यमातून अनुदान आणि आर्थिक मदत देतात.

१. महात्मा गांधी राष्ट्रीय ग्रामीण रोजगार हमी योजना (MGNREGA)

- तुती लागवड करणाऱ्या शेतकऱ्यांना मजुरी व भांडवली खर्चासाठी आर्थिक सहाय्य.
- ठिबक सिंचन योजनेसाठीही मदत मिळते.

२. प्रधानमंत्री किसान सम्मान निधी (PM-KISAN)

- तुती लागवड करणाऱ्या शेतकऱ्यांना वार्षिक ₹६,००० ची आर्थिक मदत.
- हा निधी थेट शेतकऱ्यांच्या बँक खात्यात जमा केला जातो.

३. राष्ट्रीय रेशीम विकास कार्यक्रम (Central Silk Board Schemes)

- रेशीम उत्पादनाला चालना देण्यासाठी तुती लागवडीसाठी ५०% अनुदान.
- प्रशिक्षण व आधुनिक तंत्रज्ञानासाठी विशेष मदत.

४. एकात्मिक रेशीम विकास योजना (ISDP - Integrated Sericulture Development Programme)

- तुती लागवडीसाठी रोपे आणि खतावर अनुदान.
- थेट विक्री केंद्रासाठी आर्थिक मदत.

५. राज्य शासनाच्या विशेष योजना

- महाराष्ट्र सरकारच्या कृषी विभागातर्फे तुती लागवडीसाठी विविध अनुदाने दिली जातात.
- जिल्हा कृषी अधिकारी कार्यालयात अर्ज करून योजना लाभ घेता येतो.

तुती लागवड ही एक फायदेशीर आणि शेतीपूरक व्यवसाय आहे, ज्यामुळे शेतकऱ्यांना पारंपरिक शेतीसोबत अधिक उत्पन्न मिळवता येते. केंद्र आणि राज्य सरकारांनी दिलेल्या विविध अनुदान योजनांचा लाभ घेऊन शेतकरी या व्यवसायात मोठी प्रगती करू शकतात. योग्य व्यवस्थापन आणि आधुनिक तंत्रज्ञानाचा वापर केल्यास तुती लागवड दीर्घकाळ फायदेशीर ठरू शकते.

शेतकऱ्यांनी अधिक माहितीसाठी स्थानिक कृषी विभाग, जिल्हा रेशीम अधिकारी किंवा केंद्र सरकारच्या रेशीम विकास प्राधिकरणाशी संपर्क साधावा.

आठवणीतील व्यक्तिमत्वे

राष्ट्रपाल सावंत,
चिपळूण- रत्नागिरी
मो. ९४०३१४४३५६..

संगम कासारे प्रतिकूल परिस्थितीतून घडलेला कलावंत

सोळा सतरा वर्षांपूर्वीची घटना असावी .चिपळूण जवळील एका गावात प्रख्यात गायिका मैनाताई माणिक कोकाटे आणि गायक संगम कासारे यांचा कव्वालीचा कार्यक्रम पाहण्यासाठी गेलो होतो. कार्यक्रम सुरू करण्यासाठी प्रथम संगम कासारे आणि पार्टी यांना निमंत्रित केले. स्टेजकडे जाता जाता गायक संगम कासारे माझ्या जवळ येऊन मला" मामा"अशी आपुलकीनं हाक मारून जय भीम आणि सन्मानपूर्वक नमस्कार केला. मामा मी प्रविण मोहितेचा मित्र संगम कासारे.मैनाताई यांनी गायलेल्या तुमच्या गाण्यांच्या कॅसेट, व्हि. सी. डी त तुमच्या गाण्यांना हार्मोनियम साथ आणि कोरस दिलाय सांगितलं. आज काही चुकलं तर समजून घ्या, सहकार्य करा. मी ही छान होऊ द्या कार्यक्रम, माझ्या शुभेच्छा आहेत म्हणालो. माझी मोठी अडचण झाली. दोन्हीही कलावंतांनी मला सन्मान पूर्वक स्टेजवर बोलावले, गंमत म्हणजे त्यादिवशी प्रथम टर्न होईपर्यंत दोन पार्टीच्या मध्ये बसून. नंतर खाली उतरून स्टेज समोर न बसता एका बाजूला बसून कार्यक्रमाचा आस्वाद नी आनंद घेतला. अतिशय रंगतदार असा कार्यक्रम झाला. त्यानंतर चिपळूण, गुहागरमध्ये जिथे संगम कासारे यांचे कार्यक्रम असतील तिथे त्यांनी मला बोलावले, मी हजर राहिलो. भाचा प्रविणचा मित्रपरिवार मला प्रिय आहे. सारेच माझा आदर सन्मान करतात त्यातीलच एक संगम देवजी कासारे.

रत्नागिरी जिल्ह्यातील दापोली तालुक्यातील कोंडे हे संगम यांचं जन्मगावं. अत्यंत प्रतिकूल परिस्थितीत जीवन जगलेल्या या कलावंता विषयी मला आदर नी आपुलकी आहे. परिस्थितीशी झगडा देतं. आईच्या कष्टाला साथ देतं बंधूंच्या आधाराने चौथीपर्यंत मूळगावी, पाचवी ते सातवी करंजाळी प्राथमिक शाळेत.पुढे एकीकडे शिक्षण मोलमजुरी, गुरे राखत आईला शेती कामात मदत करत, बंधू काशीनाथ यांच्या साधीने दहावी पर्यंत शिक्षण पूर्ण केले. कधी कधी निसर्ग, काळ आपली परीक्षा घेत असतो. संगम एक वर्षाचे असताना वडिलांचं निधन झाले. घरात कर्ता मोठा भाऊ राहुल नी काशीनाथ पण संगम तेरा वर्षाचा असताना आकस्मिकपणे मोठ्या भावाच राहुल यांचं निधन झाले . पती नंतर मोठ्या मुलाच निधन आईला हा मोठा धक्का, आघात होता.बहिणी शेवता सीता, मीना दिल्या घरच्या. आईने जिद्द सोडली नाही, शेजारच्या संगलट गावात चालत जाऊन लोकांची शेतमजुरी, कधी धुणीभांडी करून कुटुंबाला आधार दिला. संगमने दहावी नंतर परिस्थितीमुळे पुढील शिक्षण सोडून गावात पिठाच्या गिरणीत काम स्वीकारले. वयाच्या तेविसाव्या वर्षी आंतर जातीय विवाह केला. पत्नी सुप्रिताची आज मीतीस चांगली साथ लाभली आहे. त्यां धार्मिक कार्यात सक्रिय असून भारतीय बौद्ध महासभेच्या नवी मुंबईत केंद्रीय शिक्षिका प्रवचनकार आहेत.सधन कुटुंबातील मुलगी गरिबा घरी आली. भविष्याचा विचार करून मोठा पुतण्या मनोज कासारेकडे मुंबईत बांद्रा येथे नोकरी करिता आले. मुंबईत एका हॉस्पिटल मध्ये नोकरी केली मात्र दहा वर्ष नोकरी करून ते हॉस्पिटल बंद पडले. पण हिंमत न हरता. मिळेल ते काम करत आपल्या कुटुंबाचा मुलांचा संभावळ करून कुटुंब स्थिरस्थावर केले आहे. एवढ्या सगळ्या अडीअडचणी येऊन सुद्धा हा कलाकार हिंमत न हरता मार्गक्रमण करत आहे. आणि आज मराठी, हिंदी, उर्दू कव्वाली गायनात कोकण, विदर्भ, महाराष्ट्रात आणि राज्याबाहेर कार्यक्रम करत आहे. ते स्वतः उत्तम शीघ्रकवी आहेत. कुठलही गीत लिहिले की गेली दहा बारा वर्ष ते आवर्जून मला पाठवत असतात. मामा काय चुकलं का बघा. त्यांच्यातील ही विनम्रता खूप भावते. त्यांच्या गायन, काव्य लेखन कले बाबत थोडी माहिती.

सहा भावंडात संगम लहान. आई अनुसयाने आपल्या मुलांना परिस्थितीची जाणीव करून दिली. तिने आपल्या मुलाना सामाजिक, धार्मिक, कला कार्यात सक्रिय होण्यास प्रोत्साहन दिले. वाडीत सार्वजनिक कार्यक्रमात वयाच्या तेराव्या वर्षापासून संगम गायन करू लागला. इतर भाऊबंद त्याला साथ देत आणि वाडीतील सर्व जुनीजानती मंडळी आई कौतुक करत असे. वाडीतील प्रसिद्ध कवी चंद्रकात कासारे यांच्या गीत गायन कार्यक्रमाचा प्रभाव संगम यांच्यावर पडला. प्रथम ते त्यांचीच गीते गात असतं. वयाच्या अठराव्या वर्षी त्यांनी प्रथम जुगलबंदी कार्यक्रम पुरुषपार्टी सोबत भोपनचे महेंद्र मोरे यांच्या सोबत केला. बंधू चंद्रकात कासारे यांची गीते होतीच पण भारतरत्न डॉ. बाबासाहेब आंबेडकर यांचं जन्मशताब्दी गीत स्वतः लिहून सादर केले. प्रेक्षकांनी दाद दिलीच पण प्रतिस्पर्धी गायक मोरे यांनीही जाहिर कौतुक केले. प्रख्यात कवी गायक अरविंद रूके यांनी उत्तम मार्गदर्शन साथ दिल्याचं ते आवर्जून सांगतात. कवीगायक संदीप यादव यांनी बेंजो कसा लावायचा, त्यावर कस गायच, ताल दूर, राग त्यांनीही रुकेदादा सारखे समजावून सांगितले . आणि एका गायन स्पर्धेत संगम यांचं गीत गाऊन प्रथम क्रमांक मिळविला. आणि तिथं पासून लेखन उत्साह वाढला. तबला वादक प्रकाश कासारे यांचा सहवास त्यांच्यामुळे मराठी, हिंदी, उर्दू कव्वाली यांना कोरस देण्यासाठी जाऊ लागलो. छोटे जानी बाबू, अबू साबा, अल्ताफ राजा, अजीज नाझा, हबीब साबरी, मराठीत लता किरण, सुषमा देवी, मिनाक्षी थोरात, चंद्रमणी घाडगे, बी. टी. कदम, निशा भगत, अजय घाडगे, जनार्दन धोत्रे, प्रभाकर पोखरिकर आणि प्रख्यात गायक आनंद शिंदे अशा दिग्गज यांना कोरस दिला. या सर्वांनी प्रोत्साहन दिलं. संगमाने या सर्वांच गायन पाहिलं, ऐकलं, निरीक्षण केले. आनंद शिंदे ,अरविंद रूके यांना आपले गुरु मानले आहे. पहिला सामना स्त्री कलावंत सोबत तो ही प्रख्यात जुनी गायिका शीलादेवी यांच्या सोबत गायला, त्यांनीही बेटा तू गात रहा अशा

शुभेच्छा देऊन प्रोत्साहन दिले. बी. टी. कदम यांनीही आपणास योग्य मार्गदर्शन केल्याचं ते सांगतात. गायिका मैनाताई माणिक कोकाटे या उभयतांनी अनेक कार्यक्रम दिले . त्याचं बरोबर प्रख्यात गायिका चंद्रकला गायकवाड, मिनाक्षी थोरात, दिपाली शिंदे, असटशीला बनसोडे शालिनी शिंदे, सुहासिनी शिंदे, कविता विद्यागर या गायिकांनीही कार्यक्रम प्रोत्साहन दिले. आजवर चारशे पेक्षा जास्त मुकाबले गायले आहेत. कवी एकनाथ माळी, चंद्रकांत निरभवणे, प्रकाश पवार, रमेश येलवे, संघप्रिय कदम, शांती जाधव आणि ज्ञानेश पुणेकर यांनी गीतांची त्यांना साथ दिली आहे .हल्ली ते माझीही गीते गात असतात."बुद्ध विश्वाला मार्गदाता आहे "या सारख्या अनेक कॅसेट सी डी त त्यांनी गायन केले आहे. त्यांना अनेक मान सन्मान पुरस्कार मिळाले आहेत. दिल्लीतील जगजीवन दास या संस्थेने २०१२सालात सन्मान केला आहे.आपल्याला आर्थिक अडचणीत सम्यक कोकण कला मंच, काही दानशूर व्यक्ती राजेश सावंत, मंगेश सरदार अनिल जाधव, दिपक महाडीक, सुधीर, संजय पवार, संघराज तांबे यांनी आणि इतरांनी मदत केल्याचं सांगतात. दोन वर्षांपूर्वी मला म्हणाले मामासाहेब माझी गीत पुस्तकं रूपाने प्रकाशित करायची आहेत. तुम्ही प्रस्तावना, शुभेच्छा लिहा. मी शुभेच्छा लिहून त्यांची इच्छा पूर्ण केली. अनेकांनी आर्थिक सहकार्य केले वयाच्या सुवर्ण महोत्सवी वर्षात या कवीने स्वतःची"संगम काव्यधारा पुस्तक रूपाने प्रकाशित केली आहे . त्यासाठी कवी मंदार कवाडे, सिद्धार्थ साळवी, संतोष गमरे, अमन आढाव मित्र परिवार यांचं मार्गदर्शन मिळाले.अतिशय नम्र, शांत, संयमी, पण प्रभावी गायन करणारे संगमजिना सामाजिक चळवळीच भान आहे. त्यांच्या श्रीजीत, हार्दिक मुलांनीही शास्त्रीय संगीतचा अभ्यास केला असून ते ही उत्तम गातात. त्यांचा चिरंजीव हार्दिक उत्तम हार्मोनियम वाजवतो, कोरस करतो, आणि उत्तम गातोही.संगम लोकगीत, प्रचार नी प्रासंगिक गीते सुंदर लिहितात. त्यांची संगम काव्यधारा रसिकांनी वाचायला हवी.

**"वर्षानुवर्ष जगलो व्यर्थ
कळला नव्हता आम्हास अर्थ
"तुझ्यामुळे झाले जीवन सार्थ
भीमा तूच दिलास आकार
थोर तुझे उपकार "**

अशी अनेक गीत बुद्ध, डॉ बाबासाहेब आंबेडकर ,फुले, शाहू महाराज, भीमाई, रमाई, सावित्रीमाई, यशोधरा , शिवाजी महाराज यांची जीवन गाथा सांगणारी अभ्यासपूर्ण गीते लिहिणाऱ्या या कवी गायकाने अजून नावलौकिक प्राप्त करावा हीच मंगल कामना. शुभेच्छा !

खऱ्या अर्थांन आऱुष्य ही ँक परीक्षाच आहे.या आधुनिक धकाधकीच्या युगात प्रत्येक जण कोणत्या ना कोणत्या परीक्षेला सामोरे जातच असतो.आता ते सामोरे जावं लागण हे प्रत्येकाच्या विचारसरणीचा भाग आहे. सकारात्मक विचारसरणीची व्यक्ती अगदी कोणत्याही बाक्या प्रसंगाला तोंड देण्यासाठी तत्पर असते तर नकारात्मक विचार करण्याची सवय नित्य जोडलेली व्यक्ती नाना पळवाटा काढण्यासाठी तत्पर असते.मग अगदी परिस्थितीला दोष देणे, कारणीभूत ठरलेल्या व्यक्तीला जबाबदार ठरवून नामानिराळे होणे., आणि दुसऱ्याच्या नावाने खडे फोडणे पर्यायाने आलेच! म्हणतात ना "आधीच उल्हास त्यात फाल्गुन मास!"

सकारात्मक विचारांचा माणूस अडचणी का निर्माण झाल्या,त्यावर उपाय काय, मार्ग कसा काढायचा इ. गोष्टी गृहीत धरून त्यानुसार कृती करतो. प्रत्येक गोष्टीत तो नीट लक्ष देऊन मार्ग काढतो. अशा नित्य नियमित परीक्षांना तो ँक आव्हान समजून अतिशय खिलाडूवृत्तीने सामोरे जातो व अडचणींवर मात करतो. ँच्छिकता आणि खराखुरा आशावाद महत्त्वाचा!

शालेय जीवनातील, पदवी,पदवैत्तर शिक्षण अशा कैक परीक्षा आपण धैर्याने देतो, प्रश्न,पोरषण या साचेबद्ध चाकोरीतून आपण जातो.....

पण आयुष्य जीवनरुपी परीक्षांचा प्रत्येकाचा पेपर व्यक्तिपरत्वे भिन्न आणि त्यातील प्रश्न देखील वेगळेच काही अनभिज्ञ तर काही तोंड आवासून उभे राहिलेले.आता शांत डोक्याने, बुद्धीचा कस लावून प्रयत्नांची पराकाष्ठा करत स्पर्धा युगात टिकून राहणे हे खरे कौशल्य आणि जीवन जगण्याची सकारात्मक कला म्हटले तर वावगे ठरणार नाही.

जीवनात जशी सुख,दुःख,अडी-अडचणी,यश अपयश, आनंद -निराशा या घटना समाविष्ट आहेतच तर मग आनंदाने दुःख, अडचणी, संकटे यांचा स्विकार करून त्यांच्यावर मात का करू नये?का गलितगात्र होऊन, निमूटपणे हार मानावी?जर म्हटले आहे, प्रयत्ने वाळूचे कण रगडता तेलही गळे तर या उत्कीप्रमाणे दांडगा आत्मविश्वास बाळगून संकटावर मात करण्यासाठी का तत्परता दाखवू नये?

पलायनवादी भूमिका घेण्यापेक्षा निडरता व धैर्याने संकटांना सामोरे जाऊन यशश्री खेचून आणली तर काही तरी कर्तृत्व सिद्ध होईल आणि खूप छानसे आत्मिक समाधान लाभेल ते वेगळेच! म्हणूनच वाटत अपयशाने खचून जाऊन निराश होऊन आत्महत्या करणे या सारखे दुसरे पातक नाही.अशा अविचाराने स्वतः चा घात करून घेणाऱ्यास न ईहलोक ना परलोक.... अगदी त्रिशंकू सारखी अवस्था.... नाहीतर अश्वत्थामा सारखी भळभळत रक्त वाहणारी मस्तकी स्थित जखम आणि अमरतेचे विषण्ण वरदान! म्हणूनच मनाच्या अश्याचे लगाम अगदी ताकदीनीशी, परी

आयुष्य आणि परीक्षा.

सुखदा सयाजीराव गोरड,
दापोली

पूर्ण आत्मविश्वासाने स्वतः च्या हाती पकडून त्याच अश्यावर स्वार होण्यासाठी जय्यत तयारी करा.निराशेचे मळभ दूर झटकून आशेच्या हिंदोळ्यावर प्रयाण करणेच श्रेयस्कर आहे.यासाठी न डगमगता मनी रुजवा,"अपयश हीच यशाची पहिली पायरी आहे!"यातून खूप काही शिका, नवं नवी तंत्रे आत्मसात करा, नानाविध कल्पना युक्त्या,अथक परिश्रम, बौद्धिक सबलता यांची कास धरा."नुसती बोलाचीच कडी आणि बोलाचाच भात नको" कृती आणि नियोजन, त्यानुसार कार्यवाही करण्यासाठी झिजा म्हणजेच कुठलीही क्षीती उरणार नाही.

आयुष्यरुपी महासागरात प्रत्येकाचा पेपर न्यारा....मग तो प्यारा असो किंवा नसो सोडवावा तर लागतोच ना.... मग सोडवा ना आनंदाने,खिलाडु वृत्तीने!

आधी केलेल्या चूका अवलोक आणि पुन्हा ती चूक होणार नाही याची काळजीपूर्वक दक्षता घ्या.लगेचच हार मानू नका,लढा, झुंज द्या, स्वतः ची अस्मिता जागृत करा, स्वकर्तृत्वावर विश्वास ठेवा आणि स्वपथच्या युगात स्वतः चे भक्कम पाय रोवून निश्चल, स्वाभिमानाने, नावलौकिकाने स्थित व्हा.मग जीवनातील अशा कैक परीक्षा चुटकीसरशी फलदायी होतील यात तिळमात्रही शंका नाही.

म्हणूनच मनात अगदी निश्चित ठरवा की आयुष्य आणि परीक्षा ह्या ँकाच नाण्याच्या दोन बाजू आहेत! ँक ँका शिवाय पूर्णत्वास येऊच शकत नाही. म्हणून परीक्षेचा बाऊ न करता तिला सामोरे जा.असे केले तरच आयुष्य आणि परीक्षेच्या गणिताचा खऱ्या अर्थांन मेळ बसेल!

आयुष्य आणि परीक्षा

चित्रा अविनाश नानिवडेकर, सफाळे- पालघर

आयुष्याच्या शर्यतीत पावलो पावली परीक्षा नावाचा बागुलबुवा दबा धरून असतोच. जन्मलेलं मूल नीट आहे का ह्याच्या चाचणी पासून हा प्रवास सुरु होतो. कधी एखाद्या घरात गतिमंद किंवा काही आजार उदभवलेलं बाळ जन्माला येतं. त्या कुटुंबातील सगळ्यांची आणि त्या अजाण बालकाची परीक्षा तर विचारूच नका. अशा परीक्षाना मोठ्या धीराने सामोरे जायचं ह्या साठी किती बळ लागतं ह्याची कल्पना त्या परिस्थिती मध्ये जाणाऱ्या लोकांनाच येते.

तुलनात्मक विचार करता आजकालच्या कुटुंबाना सुखी समाधानी जीवन जगण्यासाठी पावलोपावली परीक्षा द्यावी लागतेय. पूर्वी ँकत्र कुटुंबातील मुलांचे प्रश्न, घरातील एखाद्या पडत्या सदस्यांचा प्रश्न, एखाद्या विधवा, परित्यक्ता स्त्री चा प्रश्न आपोआप घरातील वडिलधारी सोडवत असत. आता मात्र काहीही समस्या असली तर ती व्यक्तीगत पातळी वर सोडवावी लागते. त्याचा ताण एखाद्या परीक्षे सारखाच असतो. बरं ह्या परीक्षेला केटी नसते की ऑक्टोबर/नोव्हेंबर अशी नियमावली नसते.

काही सुजाण पालक मात्र आपल्या अनुभवातून, आपल्या पाल्या साठी काय केलं तर जीवन सुखकर होईल ह्यांचे ठोकताळे मांडून त्या प्रमाणे मुलांकडून त्या त्या परीक्षेची तयारी करून घेतात. प्रसंगी आपली जमापुंजी खर्च करून मुलांना यश खेचून आणायला मदत करतात. पण आयुष्यात कोणाला तरी ह्या परीक्षेत उतरावे लागतेच. असे आयते मिळालेले शिक्षण त्या पाल्याला कधीतरी एखाद्या परीक्षेत इतकं खाली खेचते की एखादा आत्महत्येचा मार्ग जवळ करतो. तेंव्हा पालक त्या परीक्षेत सपशेल नापास झालेले असतात. पण काय करणार कोणाला सांगू पण शकत नाहीत.

मेडिकल क्षेत्रात तर क्षणोक्षणी परीक्षेची वेळ असते. आपल्या शरीरात जेवढे अवयव, स्नायू, पेशी आहेत त्याचा अभ्यास आयुष्यभर करून सुद्धा उरतोच. मग डॉक्टर्स इंच इंच भागाचा अभ्यास करून निदान करतात. तरीही अजून संपूर्ण मेंदू च्या पेशींचा अभ्यास बाकीच उरतो. म्हणून वारंवार परीक्षा घेणारे प्रसंग घडतात. नविन नविन शोध लागतात.

ँकूण आयुष्यात जन्मल्या पासून इहलोक सोडून जाईपर्यंत परीक्षा चुकत नसते. फक्त आयुष्याच्या परीक्षेत आपला रोल प्रामाणिकपणे करून आपल्या पासून कोणाला त्रास होणार नाही ह्याची काळजी घेणं ँवढं जमलं की आपण स्वतःला उत्तीर्ण वर्गात नेऊन आनंद मानावा.

आयुष्य आणि परीक्षा

विद्यार्जनास्तव वरचेवर परीक्षा द्यायला लागायची. साप्ताहिक तिमाही, सहामाही, नौमाही, वार्षिक, तयारीसाठी अनेक नमुन्याच्या वेगवेगळ्या काळी. कोणा ँका विद्यार्थ्याला गणित कठिण वाटायचं, दुसऱ्याल्या समाजविज्ञान.

पण प्रयत्नांची पराकाष्ठा करून विविध विषयात कधी काठावर तर कधी उत्तम अंकाने उत्तिर्ण होऊन पदवी मिळवली कि सार्थक व्हायचं परीक्षांना सामोरे जाऊन प्रश्नपत्रिकेशी दोन हात केल्याचं जीवनातही वेळोवेळी अलिखित परीक्षांना मुखामुखी व्हावं लागतं ना, ते फार कष्टसाध्य असते.

ँक तर त्यांचं वेळापत्रक अगदी अनियमित व अचानक असते.

त्या परीक्षांसाठी ठराविक पठ्य नसतं त्याला तीन तासांचं वगैरे काळाचे बंधन नसते कधी ते अल्पावधीसाठी तर इतर वेळी सुदीर्घ असते. कधी ते साडेसात वर्षांपर्यंत, कधी ते चौदा वर्षांचे, कधी बारा वर्षांचे तर कधीकधी आजन्म ही असू शकते.

शालेय परिक्षेत परीक्षार्थीची हुशारी, तयारी व परिश्रम उपयोगी पडतात,तर जीवन परिक्षेत धैर्य, चिकाटी, सामान्य ज्ञान व काही काहींदा जुगाड कामी येतात.उगाच नाही म्हटले गेलेय कि

" धीर धरी रे, धीरापोटी असती मोठी फळे गोमटी "

आणि असेही म्हटले जाते कि

" तगशील तर जगशील. "

शालेय परीक्षा देताना परिक्षेला गैरहजर होण्याची, अर्ध्यातून बाहर निघून जाण्याची आणि पुन्हा त्याच परिक्षेला बसण्याची मुभा असते पण आयुष्याच्या परिक्षेत हे शक्यच नसते.

जीवनपरिक्षेला तोंड द्यावेच लागते.

तिला अर्ध्यात टाळता येत नाही.

आणि पुढे ढकलणे पण अशक्यच असते

फक्त

" आलिया भोगासी असावे सादर "

पण अर्थातच जिंकू किंवा मरू हा बाणा आपसात करून सतत सामना करून परिस्थितीवर मात करता येते, ही ँक चांगली बाब आहे.

शालेय परिक्षेत अपयश, बदनामी अन् नैराश्य प्राप्त होण्याची शक्यता असते

जीवनाच्या परिक्षेत मानसिक ताप, घाव पदरी पडतात पण ँक चांगली गोष्ट म्हणजे कडू गोड अनुभवांतून जीवनाचे धडे मिळतात, जे मनुष्याला अधिक शहाणपणा प्रदान करतात

ँकूण काय लिखित अथवा आयुष्यातील परीक्षा आयुष्याचं रूपांतर मिळमिळीत अथवा अळणी कालावधीत होऊ देत नाहीत, उलट जीवनाला उद्देश पूर्ण व अर्थगर्भित बनवतात.

जीवनाची नदी वाहातच जाई

कधी विशाल

कधी अल्पप्रवाही

कुठे झिरपणारी तर इथे तिथे खळखळणारी

अधीमधी जलपात स्वरूपी कुठे गुप्तगामिनी प्रत्येक नदी असे विशिष्ट व प्रसिद्ध जनी मनी नाही का?

• डॉ. प्रेमा मेणशी, बेळगावी-कर्नाटक

ज्वारी-डिंक ताक

स्वाती पाटील
पलूस, सांगली

आज आपण चविष्ट ज्वारी-डिंक ताकाचे अंबील रेसिपी करूया. ज्वारी-डिंक ताकाचे अंबील हे आरोग्यासाठी अत्यंत पौष्टिक व पचायला हलके पेय आहे. उन्हाळ्यात थंडावा देणारे व पचनास मदत करणारे हे पेय महाराष्ट्रात लोकप्रिय आहे.

साहित्य

- ½ कप ज्वारीचे पीठ
- 1 टीस्पून डिंक (गोंद)
- 2 कप पाणी
- ½ कप ताक
- चवीनुसार मीठ
- ¼ टीस्पून जिरे पावडर
- ¼ टीस्पून आले पेस्ट (ऐच्छिक)
- 1-2 कोथिंबीरीच्या पानं (सजावटीसाठी)

कृती:

- एका पातेल्यात २ कप पाणी गरम करत ठेवा.
- एका लहान पातेल्यात १ टीस्पून तूप गरम करून त्यात डिंक टाका आणि तो फुलू द्या. मग काढून बाजूला ठेवा.
- ज्वारीचं पीठ थोड्या कोमट पाण्यात मिक्स करून गुठळ्या नसतील याची काळजी घ्या.
- उकळत्या पाण्यात हे मिश्रण हळूहळू टाकत ढवळत राहा, जेणेकरून एकसंध मिश्रण तयार होईल.
- ५-७ मिनिटं मंद आचेवर शिजवा. मिश्रण थोडं घट्टसर होईल.
- गॅस बंद करून मिश्रण कोमट होऊ द्या.
- त्यात ताक, मीठ, जिरे पावडर आणि आले पेस्ट मिसळून चांगलं ढवळा.
- ग्लासमध्ये ओतून वरून तूपात परतलेला डिंक आणि कोथिंबीर घालून सर्व्ह करा.

टीप:

- उन्हाळ्यात हे ताक पचायला हलकं आणि शरीरासाठी थंडावा देणारं असतं.
- डिंक हाडांसाठी उपयुक्त असून ताक पचनक्रिया सुधारतं.
- ताकाऐवजी गूळ आणि दूध घालून गोडसर पेय तयार करता येतं.

आरोग्यदायी फायदे:

- ✓ हाडं मजबूत ठेवण्यासाठी उपयुक्त
- ✓ पचन सुधारण्यासाठी फायदेशीर
- ✓ उन्हाळ्यात शरीराला थंडावा देणारं
- चवदार आणि पौष्टिक ज्वारी-डिंक ताक तयार! 🍴!

भाटनावरची क्रिकेट मॅच

(पान ३ ११ वरून)

खांद्यावर उचललं मला... आणि हरलेली टीम डोकं खाली घालून माघारी .....तो क्षण अजूनही आठवला की अंगावर रोमांच उभा राहतो.

भाटनावरची क्रिकेट मॅच... खऱ्या गावकुसातली आठवण आहे ही! भाटनावरचं क्रिकेट म्हणजे वेगळंच प्रेम असायचं... धुळीत माखून जायचं, पण जिंकून परत आलो की मजा वेगळीच!

अशा कितीतरी आठवणी आहेत त्या बालपणीच्या क्रिकेटच्या.

तो काळच निराळा... ना मोबाइल, ना इंटरनेट – फक्त मैदान, मित्र आणि क्रिकेट!

आयुष्य आणि परीक्षा

मागच्या नऊ महिन्यांपासून अंतराळस्थानकात अडकून पडलेल्या भारतीय वंशाच्या नासाच्या अमेरिकी अंतराळवीर सुनिता विल्यम्स व त्यांचे सहकारी बुच विल्मोर हे पृथ्वीवर १९ मार्च २०२५ रोजी परतणार आहेत. अवघ्या ८ दिवसांच्या छोट्याशा मोहिमेसाठी गेलेल नासाचे हे अंतराळवीर तांत्रिक बिघाडामुळे तब्बल ९ महिने इंटरनॅशनल स्पेस स्टेशनवर (ISS) अडकून पडले होते. तांत्रिक बिघाडांमुळे, कारणांमुळे त्यांचं पृथ्वीवर पुनरागमन सतत लांबणीवर पडत राहिलं. ८ दिवसात परतण्याची मानसिक तयारी असलेल्या या अंतराळवीरांना ९ महिने अंतराळात रहावे लागले. म्हणजे मानसिक पातळीवर आणि शारीरिक पातळीवरही किती खडतर परीक्षा द्यावी लागली असेल. पृथ्वीवर परतण्याचा प्रवासही सोपा नसणार. मागच्या नऊ महिन्यात अंतराळातील गुरुत्वाकर्षणविरहीत वातावरणात राहिल्यानंतर पृथ्वीवरील गुरुत्वाकर्षणाशी जुळवून घेण्याची मोठी परीक्षा या अंतराळवीरांना पार पाडावी लागणार आहे. अंतराळवीर व्हायचे निश्चित झाल्यापासूनच त्यांना विविध पातळ्यांवर अनेक कठीण कसोट्या द्याव्या लागल्या असतील. त्यातूनच हे अंतराळवीर तितकेच कणखर बनले आणि नऊ महिन्यांच्या कठीण काळाला मोठ्या धैर्याने सामोरे गेले.

मानवाच्या संपूर्ण आयुष्यात अशाच परीक्षा वेगवेगळ्या रूपात मानवासमोर उभ्या ठाकतात. त्या परीक्षांचा सामना करून आणि त्यात उत्तीर्ण होऊन मार्गक्रमणा करणारा यशस्वी ठरतोच ठरतो. पण जर एखाद्या कसोटीच्या क्षणी कच खाल्ली तर मात्र त्याचा आत्मविश्वास डळमळतो आणि मानसिक ताण आल्यास प्रसंगी आत्महत्येचे टोकाचे पाऊल उचलले जाते. शिक्षण घेत असताना दहावी, बारावी, पदवी किंवा स्पर्धापरीक्षांच्या काळात अपयश पचवून न शकलेले आत्महत्येचे पाऊल उचलतात. तशा बातम्या या काळात कानावर येत असतात. एवढेच कशाला स्पर्धापरीक्षांसाठी राजस्थानमधील कोटा येथे कोचिंग क्लासमध्ये जाणाऱ्या आणि तिथेच वास्तव्य करून असलेल्या काही विद्यार्थ्यांनी अभ्यासाचा ताण सहन न झाल्यामुळे आत्महत्या केलेल्या आहेत. परीक्षा कधी कधी जीवघेण्या ठरतात त्या अशा.

मानवाचे आयुष्य परीक्षामय असले तरी त्या त्या प्रसंगी जी परीक्षा समोर येईल ती परीक्षा न मानता आयुष्यात पुढे जाण्याची एक सुवर्णसंधी मानून सकारात्मकतेने तिला सामोरे जायला हवे. तरच या स्पर्धात्मक जगात आपला टिकाव लागू शकतो. सुनिता विल्यम्सचे उदाहरण आपल्यासमोर आहेच. आणि आजच्या शिवजयंतीदिनी छत्रपती शिवाजी महाराजांची यशोगाथा जरी स्मरली तरी पुरेसे. शून्यातून हिंदवी स्वराज्य निर्माण करणाऱ्या शिवरायांनी कमी का परीक्षा दिल्या. सगळ्या परीक्षांना ते पुरून उरले आणि हिंदवी स्वराज्याचे छत्रपती झाले. शिवरायांसारखे आदर्श डोळ्यासमोर ठेवून आयुष्याच्या कठीण परीक्षांना तोंड दिल्यास तेच आयुष्य सुंदर होऊन जाईल.

दीपक गुंडये, मुंबई

कविता

अक्षर जुळते अक्षर कळते
भाव गुंतती जान गुंतते
ओळ ओळ मग ओठी येते
त्या शब्दांची कविता होते

सूर्य उगवतो प्रभा पसरते
रंगपंचमी रोजचि होते
क्षितिजावरती उधळण होते
त्या शब्दांची कविता होते

पक्षी गाती किलबिल करिती
कुठे वासरू ते हंबरते
जाते फिरते ओव्या दळते
त्या शब्दांची कविता होते

उन सावली येते जाते
घड्याळआजी टिकटिक करते
कुणी भांडते वा तडतडते
त्या शब्दांची कविता होते

शाळा भरते घंटा होते
किलबिल सारी तिथे कोंडते
छडी वाजते वाढत जाते
त्या शब्दांची कविता होते

पारावरच्या आडोशाला
कुणी कुंठते फुगुनी बसते
कोण स्फुंदते का पुटपुटते
त्या शब्दांची कविता होते

माहित नसते कोणालाही
कविता कुठुनी जन्मा येते
शब्द समाधी भंग पावते
त्या शब्दांची कविता होते

बाबू घाडीगांवकर

कविता

तुझ्या गोऱ्या गोऱ्या
उघड्या पाठीवर
कविता लिवानशी वाटता

झिरझिरीत तुझो आखूड ड्रेस
हातात रुमाल, इस्कटलेले केस
बघनारो घायाळ होता

तू पाठसून दिसलस
आणि फुडसून हसलस
सगळाच इसराक होता

कविता लिवची उमेद
कमी नाय, वाढतच जाता
करू तरी काय आता

कालच तू लिव म्हटलस
आणि पाठ करून बसलस
कायच समजानाय माका

सगळा डेरिंग केलय
उघड्या पाठीत लिवाक गेलय
तीच कविता घेवन हय इलय

रुजारिओ पिंटो,
मालवण

कविता

अशी उमलावी

नकळत एका हळूवार क्षणी
भावनांचे तरंग उठावे मनी
शब्दमोत्यांच्या माळा गुंफुनी
काव्य यावे असे खास बहरुनी

विषयाला नसावी कुठली सीमा
आणि नसावे कसलेही बंधन
व्यक्त व्हावे मोकळे होऊनी
काव्य यावे असे खास बहरुनी

खूण पटावी अंगभूत प्रतिभेची
आराधना करावी सरस्वतीची
बांधावी पूजा शब्दसुमनांनी
काव्य यावे असे खास बहरुनी

प्रसिद्धीचा नसावा कुठलाही सोस
दाद रसिकांची मिळवावी हमखास
आपोआप झिरपेल जे कानोकानी
काव्य यावे असे खास बहरुनी

दीपक गुंडये

कविता

कधीकधी काय लिहावं सूचत नाही
असलेत शब्द जरी
भाव त्यात दिसत नाही

हा खेळ सारा भावनांचा
हा प्रत्येकाला समजत नाही
कुणी करतो स्तुती
तर कुणाला शब्द पचत नाही

कुणी घेतो समजून
तर कुणी व्यक्त होतं नाही
"कविता" म्हणजे फक्त
शब्दांची जोडणी नसतं

असंख्य भावना यात
याला कुणाची जोड नाही...

अमोल राठोड,
दापोली

कविता

शब्दांची सुंदर गुंफण
ती म्हणजे कविता

गहिरा असलेला अर्थ
ती म्हणजे कविता

प्रेमाची निरागस भाषा
ती म्हणजे कविता

विषयाची अलंकारिक मांडणी
ती म्हणजे कविता

भावनांची अवखळ नदी
ती म्हणजे कविता

सगळ्यांच्या हृदयात राहते
ती म्हणजे कविता

अश्विनी मंगेश परब,
ठाकुर्ली

कविता माझी...

.नव निर्मित कविता माझी
महत प्रयासे मी प्रसवली
सांगू आनंद माझ्या हृदयी
दाटला पहा मनमंदीरी

हर्षाच्या तेजाने डोळे दिपले
गुंफल्या माळा शब्दांच्या
नाना अलंकारे भूषविल्या
मनी होत्या अलगद टिपल्या

स्वानुभवे केली पखरण जाणीवांची
तमा न बाळगली परिणामांची
स्व निर्मित अनोख्या विचारांची
कदर केली मात्र भावविश्वाची

लेखणी उचलली व्यक्त होण्यासाठी
अभिव्यक्तीच्या साम्राज्यासाठी
रुचेल न रुचेल कुणाला न क्षिती
तरीही कागदावर साकारली

अंगाखांद्यावर ती खेळविली
स्वैर मुक्त हस्ताने सजविली
मनाच्या कुपीतून जोजविली
अशी कविता सत्यात साकारली

सुखदा सयाजीराव गोरड,
दापोली

माझी कविता

तारुण्याच्या तरल वळणावर
कविता तू भेटलीस अवचित
मनात उठणारे हळुवार तरंग
शब्दांत ओठात गुंजत गेलीस ।

कधी प्राजक्ता परी दरवळलीस
मत्त मोगऱ्यासम गंधाळलीस
तनमनाच्या सांदीत खोल रुतलीस
गुपित सांभाळीत शब्दांत उतरलीस ।

तुझ्या रूपाने मोहरले तनमन
नाद लागला मग तुझ्याच छन्द
सखी होऊनी मनात उतरून
रसिकां शब्द पोहचवलेस थेट ।

निराश मनाच्या दगाळ नभात
गडद तिमिराची जरी होती साथ
हात अलगद धरून होतीस साथ
गर्भत उद्याच्या दिसेल ग वाट ।

अश्वस्त शब्दाने थोपटलीस पाठ
ऊन पाऊस अन आले चढ उतार
हातात हात होता तुझीच साथ
मनाच्या गाभाऱ्यात एकच हाक ।
सदैव राहो तुझीच साथ
सदैव राहो तुझीच साथ ।

चित्रा अविनाश नानिवडेकर

कविता

तसे सोपे नाही । सुचणे कविता ।
उगा जाता येता । मनाजोगी ॥१॥

अचानक कळ । यावी मनातून ।
जावी चमकून । वीज जशी ॥२॥

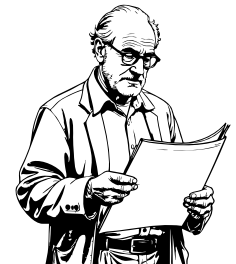
अनुभव ठेवा । कामाला तो येई ।
सुचतच जाई । ओळ ओळ ॥३॥

जुळून तो येतो । प्रतिभेचा धागा ।
एक एक जागा । भरताना ॥४॥

उस्फूर्तपणाचा । वाहताच झरा ।
वाहे खराखुरा । निरामय ॥५॥

संस्कार त्यावरी । होणे गरजेचे ।
जमे बेरजेचे । गणितच ॥६॥

प्रसव वेदना । जशा त्या मातेला ।
होती कविलाही । मनातून ॥७॥

पी. एस. कौलापुरे,
आरवली- शिरोडा

होळी रे होळी....!!

'तळकोकणात 'होळी' सणाला विशेष महत्त्व आहे.खरंतर 'होळी' हा सण फार खर्चिक नसतो.कोकणात पारंपरिक होळी उत्सव साजरा केला जातो. कोकणपट्ट्यात 'शिमा' असेही संबोधले जाते. नवरात्रीचं व्यावसायिकरण करणा-या गुजराती कापड व्यावसायिकाप्रमाणे कोकणी माणसाने कोणत्याही सणाकडे कधी व्यवसायायिक महत्त्व म्हणून पाहिले नाही. प्रत्येक सणाला लागणारे नारळ हे कोकणात विपुल प्रमाणात उपलब्ध होतात आणि सणानिमित्त लोक आपल्या शेजा-यापाजा-यांना देवपूजेसाठी नारळ सहज मोफत देतात. तिथे जर कोकणी माणसाने व्यावसायिक हेतू ठेवला असता तर अदानी, अंबानीच्या पंक्तीत पोहचला असता पण कोकणी माणसाने जीवाभावाची माणुसकी, सेवाधर्म, नातेसंबंध आपलेपणा जपला.कोकणातले सण उत्सव हे आत्मियता,आपुलकी,स्नेहभाव, जिद्दाळा जपणारे असतातच पण एकमेकांना आर्थिक सहकार्य करणारे असतात.

'होळी' सणा निमित्ताने 'शबय' 'पॉस' 'आयनाकाबायना' अशा रुपात अनोखी बिदागी मागण्याची प्रथा आहे.देवाधिकाच्या पेहरावात कोकणातील प्रत्येक वाडीचा 'खेळा' असतो. 'खेळा' म्हणजे समुहनृत्याचा एक प्रकार.

फाल्गुन पौर्णिमेच्या दिवशी येणारा होळी हा सण भारतामध्ये, विशेषतः उत्तर भारतामध्ये उत्साहाने साजरा होणारा एक सण आहे. याला वेगवेगळ्या प्रदेशात वेगवेगळ्या नावाने संबोधले जाते. होळी हा रंगाचा सण आहे.'होळी' या उत्सवाला 'होळी पौर्णिमा', होलिकोत्सव, होलिकादहन, अशी विविध नावे आहेत. होळी हा सण लोक आनंदाने साजरा करतात.

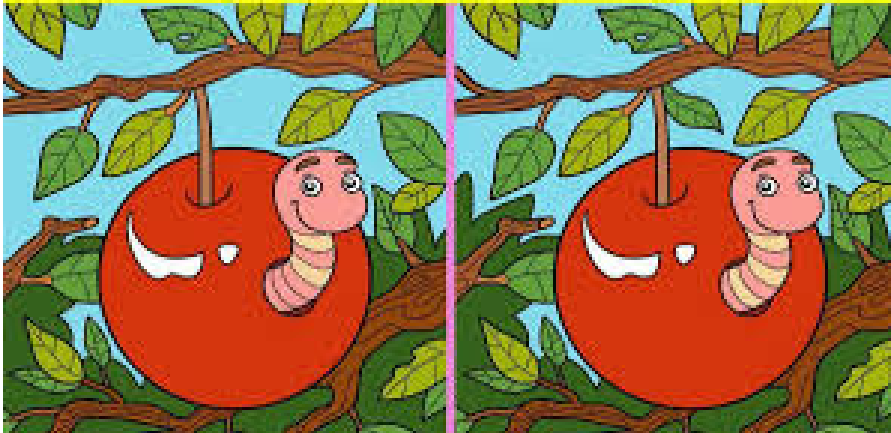
होळीच्या दिवशी सकाळी देवदेवतांच्या मूर्ती,प्रतिमा,आकाराचे नारळ, देव्हारा स्वच्छ धुवून नीटनेटका ठेवला जातो. यथासांग पूजा केली जाते. प्रत्येक घरातले वातावरण मंगलमय असते.गोडधोड पदार्थांचा सुवास प्रत्येक घरातून दरवळत असतो.खास पुरणपोळीचा नैवेद्य मात्र न चुकता प्रत्येक देवघरात आकाराला, देवदेवताना दाखवला जातो.त्यात एक आत्मिक समाधान असते.ते अनुभवल्याशिवाय अनुभूती येणार नाही.दुपारी सरळसोट आंब्याचे झाड पाहुन वाडीतले सर्वजण होळीच्या तयारीला लागतात.ते सरळ असलेले झाड तोडून आणले जाते. चारबाजूला पट लावून मग आंब्याच्या पानाफुलांनी होळीला सजवले जाते.होळीच्या टोकाला एक निशाण म्हणून पांढ-या कपड्यांचा झेंडा बांधला जातो. हेही शांततेचं प्रतीक असते. रात्री आठ साडेआठ वाजता होळी उभी केली जाते.वाडीतल्या प्रत्येक घरातून एक एक नारळ आणला जातो.होळीच्या पूजेचा मान हा वाडीतील बुजुर्ग व्यक्तीला दिला जातो. मग खणखणीत गा-हाणारूपी प्रार्थना केली जाते. होळीचे दहन केले जाते त्यानंतर नवसाची गा-हाणी बोलली जातात. दहा नारळाचे तोरण, पन्नास नारळाचे तोरण तर कधी शंभर नारळाचे तोरण असे नवस असतात. शहरी माणसांसारखे ते नारळ होळी मध्ये टाकत नाहीत.तर त्या नारळाच्या शिरवण्या करून वाडीतील भजन मंडळाच्या मांड्यावर प्रसाद म्हणून वाटला जातो. दुस-या दिवशी रंगपंचमी त्या दिवशी खेळे काढण्याची प्रथा आहे. रंगांची उधळण मात्र कुठेच केली जात नसे. फक्त देव्हान्यातील देवदेवतांच्या मुर्तीला नव प्रकारचे नवरंग अर्पण करून देव देवातांचा आशीर्वाद रंगपंचमीच्या दिवशी घेतला जातो. अगदी पूर्वीपासूनच एकमेकांच्या चेह-याला रंग फासणारी प्रथा आमच्या पंचक्रोशीत अस्तित्वात नव्हती पण आधुनिकीकरणाच्या नावाखाली आजची तरुणाई भपकेबाज व्यवहारी जगात रंगाची उधळण करताना दिसतात पण इथेच कुठेतरी या संस्कृतीला गालबोट लागण्याची शक्यता असते.खेळे गावातील प्रत्येक घरी जाऊन गाऊन आणि नाचून आपली 'शबय' 'पॉस' घेतात. गावातील माणसे आनंदाने शबय देतात. 'कोळीण' 'मारती' 'भगवान श्रीकृष्ण' 'एक भूत' आणि इतर देवदेवतांच्या रुपात गावातील आबालवृद्धांचा होणारे खेळानृत्य लाजवाबच असते.

'होळी' सणांचे पावित्र्य जपायलाच हवे. आनंदात एकमेकांना शुभेच्छा देऊन होळी सण आपुलकी स्नेहभाव जपत साजरा करूया. जुन्या कालबाह्य चुकीच्या परंपरांची होळी करूया.आपापसातील भेदभाव, उच्च नीचता,गरीब-श्रीमंत,काळा-गोरा हे सर्व भेदभाव होळीत टाकून आपलेपणा माणुसकी सेवाधर्म जपून गुण्यागोविंदाने एकत्र राहूया.पर्यावरण पूरक होळी असायला हवी. नाहक झाडे तोडून पर्यावरण नष्ट करणारी होळी हवी कशाला? झाडे तोडून होळी साजरी करणे चूकीचे आहे. वाळलेली झाडे,पाला,पाचोळा,जुने तुटलेले फर्निचर यांची होळी करायला काय हरकत आहे. पण वडिलोपार्जित जपलेली वनराई आपणच जतन करायला हवी.निसर्गाच्या औदार्याला सीमा नाही आणि माणसांच्या निष्काळजीपणालाही!! होळी खेळताना प्रत्येकाने आपल्यासोबत आपल्या कुटुंबाची, मित्रपरिवारांची ,समाजाची पर्यायाने देशाची काळजी घेतली पाहिजे.रंगाचा बेरंग होऊ नये यासाठी आपण सावधगिरी बाळगली पाहिजे.आपल्या देशात सर्वधर्मसमभाव आहे,कुणाच्या धार्मिक भावना दुखावल्या जाणार नाहीत याची काळजी घ्यायला हवी.

श्री. धनंजय शेटये
गोळवण, मालवण सिंधुदुर्ग

Spot The Difference Challenge

चित्रांतील
फरक
शोधा